NAŠE ŘEČ

ROČNÍK XV. ČÍSLO 2. a 3.

JOSEF STRAKA:

ZDROBNĚLÁ JMÉNA VÝZNAMU NÁBOŽENSKÉHO.

V Lidových novinách ze dne 7. listopadu 1927 (ročník 35, číslo 560)*) byla zmínka o jednom knězi, který byl před brněnským soudem obviněn, že zesměšnil československou církev zdrobnělými jmény *církvička, sektička.* Hájil se, že prý mluvil »v duchu moravského lidu, který nazývá kněze *panáčkem*, mluví o sv. *Tomášku, Floriánkovi* atd.«. Nezáleží mi na tom, kterak soud na konec rozhodl po vyslechnutí znalců, ale všímám si už několik let při čtení pilněji rozličných významů českých jmen zdrobnělých, i přicházím — uvidíme, že zúmyslu až »s křížkem po funuse« —, abych se po všem tom, co o této věci otiskl v našem časopise již Fr. Oberpfalcer (NŘ. 11, 97 nn. a 125 nn.), v řadě drobných článků znova k ní vracel.

Hned s počátku poznamenávám, že není přípony, aby se jí za dlouhého vývoje české řeči užívalo vždy jen na zdrobňování jmen, že není přípony »zdrobňovací«, která by odevždy měla význam buďto jen lichotivý, nebo jediné zhoršující. Všech těch přípon zdrobňovacích, které uvádí Oberpfalcer, užívalo se kdysi nebo užívá se dodnes též na př. k přímému zpodstatňování jmen přídavných (v. slep*ec*, mazan*ec* stč. = Kristus *G.***), tento vyšinul*ec* z nížin i z kolejí své proletářské vrstvy K. M. Čapek-Chod. Turbina 1916, str. 435, a pod. jinde často; čtvrt*ek*, čtvrt*ka*, pater*ka* = patero knih kázání od Arndta, J. M. Slavičínský, Vlk Krampotů, 3. yvd., str. 42; mal*ík*, menš*ík* atd.). Přípony *-ák, -isko, -iště* a j., které mívají dnes význam zhrubělý (srov. *žiďák* atd., ale také již stč. *hosťák G.* a příslušnou k tomu poznámku; o pří-

*) Užívám dále zkratky *LN*.
**) t. j. Gebaurův Slovník staročeský.

poně *-isko* a *-iště* v. NŘ. 3, 153 a 5, 100, ale zvláště článek Oberpfalcrův v NŘ. 11, 8 nn. a Bartošovu Dialektologii moravskou 1, 145*), mívaly nebo mívají místy dodnes význam lichotivý, jako *kněžák G.* (= vysoký duchovní hodnostář), dobré *člověčisko B.* 1, 145 i v Dialektickém slovníku moravském**) atd. Ano, časem se matou přípony zdrobňovací též s příponami, kterými se tvoří jména mláďat zvířecích a lidských.***) Na př. *G.* uvádí z rozličných stč. žaltářů a biblí na místech paralelních (za latinské *catuli leonum*) nejrozmanitější překlady: *lvíčata, štěňata* lvová, *lvíčenci — lvíkové, lvíčkové* mladí. Podobně měl stč. slovník: monachus *mnich,* monacellus *mníšě, -ěte* vedle běžnějšího jinak *mníšek G.* U Komenského čteme: (dítky) jsou obraz Boží ještě jako nezašpiněný, proto že *nevinňata* jsou Informatorium (Veškerých spisů díl 4, stránka 470), pro ně *nevinňata* dává Bůh opatření (t. 478), *sirotčata* = sirotkové (t. 433) a j. Chelčický píše: ať by jej (lid) múdře všude zlovili v své tobolky ku pastvě svého nesytého břicha i svých kurev i *sebráňat* svých (citát v Ryšánkově článku ve Sborníku Pastrnkově 279 n.); naopak titul románu Z. Wintra zní »Rozina *sebranec*«. Na Moravě se říká *žíďa, páňa* = malý pán, *Janíča* = Janíček, *paníča* = ledajaká panička *B.* 1, 149 i j.; *chásňa,* márné *človíča, chlápja,* jakési malé *cérča, ogárča* vedle *ogarec* Slavičínský v uv. spisu 3, 4, 43, 53, 55); *Rozinče,- ete* o ženě Rozině malé postavy M. *Jahn* (v povídce »Brabčáci«, LN. 35, 645 z 23. pros. 1927); k *Vojačťatům,* Jirák s *Jiráčtětem,* čírtě *Rozárče* NŘ. 5, 97 nn. (z nářečí račického); srov. také *žáče* místo *žáček* Sv. *Čech,* Václav z Michalovic (Sebr. sp. 6, 107, u Topiče r. 1900) atd.

Když však rozličnými příponami byla rozšiřována též stará, původní prostá jména podstatná, nemohlo býti jinak ani v nejstarší češtině, stejně jako v ostatních jazycích příbuzných, než že se některými druhy takového nového tvoření počala vyjadřovati *menší míra pojmu základního.* Tak *kostelec, kostelík* znamenalo především budovu *menších rozměrů* než *kostel,* třebas *G.* zná *Kostelec* již jen jako jméno místní a *kostelík* z citátu u Husa, kde bylo té zdrobněliny užito na zlehčení pojmu (tedy z příčiny stilistické, jak si vyložíme v článku jiném), nikoli v přirovnání s jinými kostely co do velikosti (Protož co platno bude pánu, že mní, by ty, t. j. kněže kuchmistře, jemu mnoho zbožie přispořil a zachoval? a co tobě bude platno, že u něho *peniežky* neb *kostelík* vyslúžíš, když sobě oba na duši uškodíta? Hus E.

---

*) Zkratek *B.* s připojenou vždy číslicí příslušného dílu a stránky.
**) Zkratek *B.* bez číslice.
***) Původní význam přípony *-ę -ęte* byl ovšem také zdrobňovací. Red.

3, 248; srov. i přísloví zapsaná v Českoněmeckém slovníku Fr. Št. Kotta:*) Není toho *kostelíka,* aby v něm jednou do roka posvícení nebylo; není toho *kostelíčka,* aby čert při něm své *kapličky* neměl). *Oltářek, oltářík, oltářeček, oltáříček* (*K.* bez dokladů) chápeme jako předměty menší než *oltář,* a stejně chápeme rozdíl, jejž činí Komenský v svém Informatoriu školy mateřské (V. S. 4, 590) mezi *modlitbou* Páně, které prý se děti mají naučiti »ne pojednou celé, než nejprve prosbě první« atd., a *modlitbičkou,* kterou »mohlo by dítě již trochu rozumné učeno býti, aby, kolikrátkoli jísti chce a dáno mu býti má, nejprve zříkalo« (také v něm. vydání Komenského mluví se tu o *gebett* a *gebettlein,* v latinském o *oratio* a *oratiuncula*). Posuzování toho, co se má zváti normálně velkým anebo menším, nebývalo nikdy jednotné a přesné. I nazve jeden na př. ještě *křížem,* co se druhému zdá již *křížkem,* a to ve smyslu vlastním nebo přeneseném, srov.: ke *kříži* lézti, míti s kým *kříž,* udělati nad tím *kříž,* ale jindy: přijíti s *křížkem* po funuse, Bůh *křížkem* navštěvuje, míti už šest *křížků* na zádech atd. *K.* Někdy ovšem jméno zdrobnělé nabylo významu svého zvláštního, jako *vánočka* (pečivo) proti *vánocům* (svátkům), *velkonočka* (v písni moravských dětí, když vynášejí Mařenu: »Velkonočko milá, kdes tak dlouho byla?« Bartoš, Naše děti, 2. vyd. z r. 1898, str. 261 a 266) proti *velikonocům, hromnička* (svíce) proti *hromnicům, nedělka* (a šestinedělka = die Wöchnerin *K.* i *B.*, stč. příjmení Nedělka *G.*, jiné významy toho slova u *K.*) proti *neděli* (neděle pl. = kout *B.*) atd.

Z původního významu jmen zdrobnělých vyložíme si dobře obojí význam další, jednak lichotný, jednak snižující až po urážku. Již ze staré češtiny, počínajíc stoletím 14., máme dosvědčeny všecky ony *případy mazlení a lichocení lidem zdrobňováním jmen,* jak je uvádí Oberpfalcer. Srov. na př. tento hovor mezi Pannou Marií a Kristem v stč. Sporu duše s tělem (vydání Jakobsonova a Petírova verše 571 n. a 593 n.): *Matičko . . .!* Mój *synáčku, jedináčku,* pomni na mú strast, mój *ptáčku!* A stejná srdečnost mateřské lásky vedla také k zdrobnění jména původně odtažitého a proto k tomu nejméně příhodného, užilo-li se ho metonymicky o dítěti: Pojď již, mé jediné *narozeníčko* (*G.* ze stč. Pasionálu).

Odedávna užívali jistě dospělí jmen zdrobnělých, mluvíce k dětem nebo o dětech vůbec, třebas *G.* nemá k tomu přímého dokladu. Myslím podobné případy, jako tento v kronice Hájkově (vydání z r. 1819, str. 90): Přihodilo se, že Strachkvas . . . ten,

*) Zkratek *K.*

na jehožto *křtinkách* svatý Václav skrze bratra svého zamordován, ... z Řezna přišel do Prahy...; nebo v Komenského Informatoriu: dítky jsou živí *obrázkové* živého Boha (V. S. 4, 472); druhý stupeň kázně (ve výchově dítek) jest přemrštiti *metličkou* (t. 566) atd.

Jiná příležitost laskati jmény zdrobnělými byla odevždy v poměru milenců. Uvědomoval si to již Tomáš ze Štítného, když si v svých Řečech nedělních a svátečních (rukopisu str. 50b) vykládal změnou vzájemného poměru změnu názvů pro duši: A když bude tak duše zbožná okrášlena a vzbohacena dary božími, ješto j' dřéve, donidž sě nebyla k Bohu obrátila, Písmo ji zlú koží nazývalo, to ji pak nazývá přietelnicí boží, sestrú, chotí, *holubičkú* i kterýmžkoli jménem, ješto móž najrozkošnějšie a najmilostnějšie býti nalezeno.

Rozšířením lásky milenecké a manželské vysvětluje psychologie vznik lásky krajanské, národní atd., jaká se na př. ozvala v dojemné stč. písni o Štemberkovi: A jeden *sedláček,* ten oral v stráni — a všecko poslúchal, co mluvie páni... (měšťané); nebo v Husově Výkladu (vydání Erbenova 1, 11): Protož, *věrný křesťánku boží,* stój najviece o tu moc, jíž by (= nč. bys) mohl konečně býti syn boží...!; nebo v Jakoubkově překladu Viklefova Dialogu (vydal Mil. Svoboda nákl. Č. akad., 181a 2): Neb byl jest konečný jeho úmysl tak dóstojného jeho úsilé tak pilná práce, aby *křesťánkové,* jenž jsú Kristova cierkev, byli blahoslaveni (v textu latinském toliko: ut *homines,* qui sunt Christi ecclesia, sint beati, t. j. *lidé*) atd. — Není však pochyby, že se tuto jmény zdrobnělými vyjadřovala spolu také srdečná účast se zlým sociálním postavením stavů nižších, účast, jaká jest ještě patrnější na př. ze známých slov u Husa E. 2, 283 (Bóh váží lepšieho viece; bude-li *sedláček* svatý, a zabie ho vládyka bez viny..., a panoše zlý bude zabit od druhého také zlého, i zdaliť pán bóh neváží viece svatého *sedláčka* než panoše zlého?). Takové staré příklady zdrobnělých jmen *sedláček, človieček* (= poddaný), *chudinka* a j. ponechávám si k jiné příležitosti a přecházím již k bližšímu ohledání samých jmen náboženských.

Samo jméno *Bůh,* jak se při hlubokém citu náboženském našich předků rozumí samo sebou, ve smyslu křesťanském nebývalo původně zdrobňováno. Zdrobnělá jména *božec, bóžek,* dosvědčená již od dob nejstarších (*G.*), mohla s počátku míti jen význam snižující ten pojem křesťanům tak vysoký, že ani dnes neberou jména božího nadarmo (v. *B.* pod heslem *meno*). Vskutku užívalo se jich za překlad latinského *dii* (= heidnische Götter), *božec* nadto znamenalo a znamená dodnes též psotník nebo padoucí

nemoc, nejspíše proto, že se připisovaly působení zlého »boha«, ďasa. Kterak došlo k starým mužským příjmením *Bóh, Božek, Božík* (*G.*), nelze s jistotou říci; snad dal popud k tomu kněžský úřad těch lidí. Není pochyby, že důvěrná slova *pámbíček, božíček* (můj božíčku!), *božínek* (ty můj božínku! *K.*) vznikla původně v řeči dětské a že teprve časem (*G.* nemá ještě jediného dokladu), myslím i s jakýmsi uvolněním pevné víry, dostala se do řeči lidí dospělých; neboť jenom ten, komu jméno boží zevšednělo, může se jím stále zaklínati neboli *božiť sa* (*B.*), nebo pro Boha choditi jiné prosit (srv. žebrák *božil* kusek chl'eba *B.*), takže mu až přezdějí *božíček* (srv. lašské: To je takový *božiček,* po každé by ene prosił *B.*). A na Zlinsku se říká dokonce: dostanete 500 zl. za ovoce a já dostanu *Boha* (*K.* 6, 1087 z Bartoše, prý eufemismus za »čerta«?).

Svým zrozením z ženy býval křesťanům odevždy bližší *Kristus* (podle starých českých žaltářů a podle Husa E. 1, 15 »česky mazaný neb mazanec«, jinde »mazánek« *G.*). Třebas »všeho světa král, a my *lidičkové* nestateční« (*G.* z Husa E. 3, 278)*), přece jest spolu též Vykupitel, a proto byl zahrnován lichotnými jmény zdrobnělými. Tak jest na př. Husovi (E. 2, 263) člověk *ovce* ztracená hříchem Adamovým, ale Kristus »*ovčičkú* tichú, bekavú, jenž jest šla k zabití, aby onu ovci od smrti vykúpila«. Poměr lidí k němu býval vždy důvěrnější než k Bohu Otci; vzývají jej a v podivení volají: Pro *Kristečka* (živého, ukřižovaného)! Pro *Kristáčka!* (*K.* 6, 735; často na př. u Raise, v. Spisů sv. 18, 3. vyd., str. 79: A když já si pro *Kristáčka* pomyslím, že snad u Konopů budou ještě děti . . ., vlasy bych si škubala!). Narodiv se jako dítě, zůstává dětem *Ježíškem, jezulátkem,* a v zdrobnělinách se mluvívá o všem, co s jeho kultem souvisí. Tak na př. vedle *jeslí* (v Pasionále, u Štítného, u Chelčického) vyskýtá se již v téže době i zdrobnělina *jeslice* (v Postile Husově) a *jesličky* (Chelč. Post.) a tak nyní napořád. Drahá lidem byla a jest též Kristova matka. K ní se modlí hříšná duše již v stč. Sporu duše s tělem v. 523 n.: Smiluj sě, božie matičko, — všie moci plná, *zlatíčko!* A v rukopise Hradeckém se o ní praví, že mdlela *myslcí i živótkem G.,* nikoli »na mysli a životem«. Stejně se mluví o jiných svatých, na př. v témž rkp. Hrad.: Sv. Prokop . . . sám sě na modlitvu otda, svój život utrpění podda, tu na *kolenci* (duál zdrobnělého jm. *kolence,* utvořeného ze jména *koleno*) klekajě a na svých prsech padajě *G.* Nebo v Životech sv. otců: aby *kóstky* milého muže opatřila *G.*; srov. i odpověď papežovu v Po-

*) O tvaru ***lidičkové*** v. výklad prof. Zubatého v NŘ. 3, 6.

selství krále Jiřího r. 1462: a ten sám, kterýž se k *lodičce* Petrově utieká, spasen bývá (Archiv český 8, 348). — Kristus Pán s Pannou Marií a se sv. Josefem tvořili rodinku, *čelédku*, srv. stč. Život Kristův: Ta zpósobená *čelédka*, svatá matka s synem a s svatým Ozěpem, k stolu sědli *G*.

Dětské modlitbičky a říkačky odjakživa oplývaly jmény zdrobnělými, jako *andělíček, kostelíček, dušička* atd. Srv. *Andělíčku*, můj *strážníčku*, opatruj mi mou *dušičku*; Ó můj strážný *andělíčku*, buď dnes za mne v *kostelíčku*; Vedu, vedu *andělíčka* kol božího *kostelíčka. Andělíčku*, klekni, ruce nohy sepni; Ó můj svatý *Valentinku*, račiž ty mě opatrovat od chromoty atd.; *Barborko* svatá, pro Kristovo jméno sťatá, tato *modlitbička* ať je od Tebe přijata atd. (Bartoš, Naše děti 24 nn., 172 i j.). Odtud pronikala zdrobnělá jména náboženská do řeči dospělých. Tak srovnáváme-li koho pro dobrotu, krásu nebo pro cokoliv s andělem, vyjadřujeme se zpravidla ve zdrobnělinách: můj *andílku!, andělíčku!*, zpívá jako *andělíček* atd. *K*. Stejně důvěrně bývali a bývají oslovováni též svatí. Již Hus E. 1, 151 píše o sv. Janu evangelistovi: Věrně, *Janúšku*, drahný tě byl Kristus poklad poručil! (*G*.) a o sv. Bernardovi t. 1, 78: sprostný *Bernášek* . . . Milý *Bernášku!* Srov. též NŘ. 7, 130 o podobném užití zdrobnělých jmen *Pavlík* a *Pešek* u Husa. Podobně se pravívá o svatých a o jejich obrazech a kostelích na př. na Chodsku dosud: Ha ty svatý *Vavřenečku*, stojíš na pěkným vršíčku (píseň připomenutá u Raise ve Spisech 18, 3. vyd., str. 10)*); Náš *Václavíček* (t. j. kostel) je tám . . ., ha hyn ten bílý před lesy je svatá Anna; k *Václavíčkovi*, k tutý svatý Anně ha k *Vavřenečkovi* chodím se pomodlit . . . (chodská stařenka v téže povídce Raisově »Domov«, t. 11). Podobně: Snad to (auto) není pro služku Fánu ze třetího štoku? *Tomášek* (t. j. brněnský kostel sv. Tomáše) tuťkom za rohem, a vono auto. Jako pro kontesku (z řeči domovníkovy, *LN*. 36, 129 z 10. března 1928) a mn. j. Rozumí se, že když se jednou počne takových zdrobnělin užívati pro kostely, obrazy a jiné předměty *z lásky*, počne se zatemňovati *původní* význam těch jmen, která by přece měla znamenati především *menší velikost*. Jako na př. v přísloví zapsaném u Komenského (V. S. 4, 106) »Čemu se nenaučí *Janíček*, nenaučí se *Jan*« a v hojných podobných, našich i cizích (srov. Was *Henslin* nit lernt, das lernt der *Hans* nit, což považuje vydavatel Komenského dr. J. V. Novák přímo za předlohu přísloví českého), jméno zdrobnělé značí

*) Podobně se mluví stále na Domažlicku, je-li řeč o kostelíku sv. Vavřince, o pouti k němu a o kopci u Domažlic, na kterém ten kostelík stojí. (Red.)

osobu věku mladšího a tedy zpravidla i *menší velikosti,* podobně též v přeneseném významu by mělo znamenati *Václavíček* kostel menší než *Anna;* ale je-li stařence *Václavíček* kostel zvláště *milý,* nemůžeme pak již ze zdrobněliny usuzovati s jistotou, že by byl také vskutku *menší.*

Stejně tomu jest ve jménech osobních. Byl čas, kdy *Jakoubek* znamenalo vskutku osobu postavou menší, kdy se mohli ve vojsku husitském rozlišiti oba hejtmani nestejně velcí již jmény *Prokop* a *Prokůpek,* nebo kdy v rodině, v níž byli tři Martinové, »Krampotka si pomáhala, jak mohla: mužovi pravila *starý Mach,* nástarším synovi *Mach* a námladším *Macháček*« (J. M. Slavičínský, Vlk Krampotů 4). Avšak když se táž osoba podle proměnlivé náklonnosti zvala hned *Michal,* hned *Michálek,* když takový *Macháček,* přerůstaje otce Macha, býval zván *dlúhým Machem* (Slavič. 12) nebo s pohrdáním *Mašisko* Krampotovo (t. 44), nemohla se již na příště označovati jmény různá velikost s jistotou. Srov. na př. též ze zápisů svědeckých z r. 1510 (v Archivu českém 13, 243): Přišed pak služebník Vrchotuov řekl: *Michálko,* ... (předtím táž osoba zvána *Michal* z Malé strany); t. 443: I vyběhl pan Martin z Lichvice z domu i odvolal *Petřka* ode mne, řekl jest: *Petře,* toť tvuoj pes ... (podobné i druhé svědectví o tom řezníku z Tábora); tamže 413 dosvědčuje kdosi: To mi jest dobře svědomo, že *Janík,* kterýž jest byl ušel za pána starého nebožtíka, že se jest zase ku panu Jindřichovi ... vrátil s ženú a s dietětem; druhý svědek o téže osobě praví: To mi jest dobře v paměti, že *Janíček* ušel jest ... Nebudu kupiti podobné příklady, stačí mi odvolati se na podobný zvyk dnešní, že se podle okamžité nálady sousedé oslovují hned *Tomášu,* hned *Tomášku,* a mn. j. (*B.* 2, 60 n. i jinde).

Z úcty a náklonnosti zdrobňovány také jiné názvy kultu náboženského. Modlitbě Páně říká se hned *Otčenáš,* hned *Otčenášek* (sr. *K.* 2, 441: pět *otčenášů* se pomodliti; umí to jako *otčenáš,* jako *otčenášek;* co by se *otčenáš* pomodlil atd.), podobně *Zdrávas* a *Zdrávasek* (pomodliti se *zdrávasek;* desátek v růženci obsahuje 10 *zdrávasů* a jeden otčenáš *K.* 5, 416). Stč. se říkalo Otčenáši *páteř* (podle latinského počátku Pater noster) nebo *pateřík* (u Husa E. 1, 220 o babičce nebo strýčkovi, kteří »spějí *pateřík* nábožně«, i j.). Na Moravě se zrnka růžencová nebo růženec zovou *patěrky* a *patěrečky B.,* ale dodnes i v modlitbě: *Patěrečky* (= otčenášky) do neba, milý Pane, daj nám chleba ...! (Bartoš, Naše děti 27). Tak vroucnost citu náboženského může setříti vůbec rozdíl velikosti mezi *modlitbou* dospělých a *modlitbičkou* dětskou, jaký jsme vyčtli výše u Komenského nebo jaký

znamenáme na př. i ve známýchverších Nerudových: jenom jednu *modlitbičku* poslala jsem ku nebíčku (duše K. Havlíčka). Stejně jako též modlitební kniha, je-li venkovance milá, byť sebe obšírnější, jest jí již *modlitbičkami*, a takovému Janu Jílkovi Ter. Novákové (1. vyd. str. 56) Písmo jest *Zákonky*. Podobně se říkalo již v staré češtině bez rozdílu: *hodinky* nebo *hodiny* říkati *G.*, *J.* i *K.* (o mnišských modlitbách, konaných v určité hodiny denní).

Ani zdrobnělinami *kostelíček, hřbitůvek* nenaznačuje se již obyčejně menší velikost, nýbrž spíše obliba jich v lidu, srov. v románě Ter. Novákové »Děti čistého živého« (ve Vilímkově knihovně), str. 10: I vítám vás, sousede Kvapile, *na tom božím hřbitůvku* (slova hrobníkova); tamže 97: šak je to za onoho času, že se do *toho božího kostelíčka* dostanete. I B. Němcová podle NŘ. 4, 298 častěji psala o *kostelíčku* než o kostele, stejně jako K. V. Rais a všichni lidoví povídkáři.

Přejeme jiným, aby jim dal Pán Bůh *nebe*, aby již tady na světě měli *nebe*, mluvíme o hříchu do *nebe* volajícím, kdežto *děti* pobízejí verunku, aby uletěla do *nebíčka*, poslouchají v pohádce prosbu hodné slepičky: »Nebe, *nebíčko*,*) dej louce rosičky, louka dá krávě travičky« atd. (Bartoš, Naše děti 30, 48, 89). Z dětské mluvy navyká si potom lid vůbec mluviti o *nebíčku, nebečku* (vem tě Pámbu do *nebička* han. *B.* a j.). Ke jménu souznačnému *ráj*, převzatému do češtiny již odedávna (srv. doklady *J.* i *K.*), neznají naše slovníky deminutiv mimo *Rájec*, jméno místní. A rozumí se, že všeliké mazlení přestávalo zbožným vě-

*) Takovéto opakování jména, po druhé v tvaru zdrobnělém, jest v lidových písních a říkadlech velmi hojné, na př.: *Kozle, kozlíčku*... Bartoš, Naše děti 98 n. (Kde paks tam spával, *kozle, kozlíčko* můj? Ve chlívě na slámě, *pane, panáčko* můj atd.), Oj *masare, masarečku*... B. atd. Naopak (nejspíše pro rým): Povezu tě do kraje, to *do ráječka, do ráje* (Strejček, Výbor z českoslov. epiky lidové 52) i j. Tento usus deminutiv souvisí, myslím, s tím, že se v lidovém vypravování vůbec ráda osoba nebo věc, o níž řeč *pokračuje*, posluchačům vůbec takto (jindy přidaným atributem *milý, ten milý* a pod.) zdůvěrňuje (srov. poznámku Bartošovu 1, 230 k příkladům: *Milý* žebrák odešél. Ale *milý* voják nedał sa). Tak čteme: Na téj jabłoni były *japka*...., ai mu sa tech *jabłýšek* zachtěło *B.* 1, 341; vytrhni mně tři *vlasy*... vzáł tři *vlásky* t. 2, 154 n.,; Sedlák řepu kope a *medvěd* z lesa vychází. »Nu, sedláče, děl!« — »Dobrá, *medvědíčku*, podělím...« atd. (Bartoš Kytice z lidového básnictva, 2. vyd., str. 60); Staň, *sedláče*, staň hore, už je psota na dvoře. Než *sedláček* s lůžka slezl, psota byla v komoře (Strejček, Výbor z českoslov. lyriky lidové 63) a jinde přečasto. Bylo to již v starší češtině, jak vidíme z Hájkovy kroniky 52b. Baba radila před bitvou Štyrovou s Vlastislavem: »I obětujtež bohuom *oslici*... Tu jsú hned *oslíčku* zabili a na mnoho tisíc kauskuov ji rozdělili...« Tamže 78a čteme o jedné nemocné z r. 1137, kteráž modlíc se, »vtom uslyšala, an *zvon* zvoní, i řekla sama k sobě: *Zvonec*...«

řícím s *očistcem* (stč. *čistec G.*), zvláště pak s *peklem;* vždyť zdrobnělé jméno *peklíčko,* jak povíme níže, by děsivou představu místa věčného zatracení naopak zmirňovalo, ano až zesměšňovalo. I *Goliášek, Samsonek* a pod. jména zdrobnělá, užilo-li by se jich ve srovnání silných lidí, značila by *menší* chválu, *menší* podiv, než když nazveme koho přímo jménem některého z těch obrů Starého zákona.

Ze všech svátků bývaly zvláště vánoce odjakživa »svátky deminutiv«, kdy se sladká a tklivá něha vtělovala »v nekonečnu líbezných, mazlivých jmen zdrobnělých, ozývajících se ve vánoční písni a v životě i v hovoru rodinném«. Pěkně se o tom rozepsal Jaroslav Dvořáček v *LN.* 35, 652 z 28. prosince 1927 v článku *Mlaďátka.* Ukázal, jak sám ten starobylý název svátku »zachycuje něco z prchlé poesie a jejích deminutiv«. Na vánoce se ze všech svátků nejvíce venkovský lid těší, a právem si takový Vincek své drobné ženě Rozině stýská, že »ani kousek toho masa nebude na ty *svátečky*« (v Jahnově povídce »Brabčáci« LN. 35, 645). Ovšem i jiné svátky jsou pravému křesťanu milé, jsou mu *svátečky;* hříšná duše se vyznává kajícně, že »*pátečky* se nepostila a *svátečky* nesvětila« *K.* Jest zajímavé, že se místy přenáškou říká *sváteček* také osobě, která právě slaví jmeniny a těší se pozornosti celé rodiny. S tím srov. stč. zdrobnělé *jmiečko* (k základnímu *jmě, jméno*) v příkladech, jako jest tento z legendy o 10.000 mučených rytířích: Pakli kostel kto ustaví . . . neb učiní našemu *jmiečku* kterú čest . . . (modlí se oni před smrtí); srov. i jiná místa, kde *jmiečko* znamenalo soujmenovce (*G.*).

Staré jest jistě také *lichotivé oslovování osob kněžských slovy zdrobnělými,* než přece jen nemám k tomu jistého dokladu písemného z doby starší. I jméno *mníšek,* dosvědčené již u Tomáše ze Štítného (*G.*), může se totiž snad všude vyložiti *snížením pojmu* základního ze skromnosti a pokory nebo dokonce z pohrdání; srov. na př.: Sv. Bernart die k svým *mnískóm* (Štít.), t. j. k *prostým* mnichům; Tak jsú někdy dobří *mnískové* věrné božie sluhy (Štít.), t. j. i prostí mniši, bez kněžského vysvěcení, jsou-li dobří, mohou se počítati na roveň kněžím dobrým; Tak psal jest *sprostný* Bernášek, *mníšek,* o mnišiech (Hus E. 1, 78), t. j. i neučený mnich, tedy žádný prelát, musil na stav klášterníků žalovati, jak se čtlo výše v tom kázání, atd.*) Avšak jsou i místa,

*) Rozdíl mezi pokorným názvem *mníšek* a stavovským *mnich* vysvitne ještě více, srovnáme-li ta místa na př. s tímto místem ze Štítného: *Sedláček* neb *kupček* větší má milost k bohu než některý *mnich* (G.), t. j. který se nad jiné vypíná svou zbožností, přikazovanou mu řádem.

v nichž není pochybnosti o pravém významu zdrobněliny, na př. v Husově Postile: A že zboží vždy přibývá duchovním, protož také žákóv a *kněží* přibývá... Psi sě o kost hryzú; vezmi kost, přestanúť, nebuď zbožie u kostela, a nenalezneš k němu *kniežka* (G.); A že jakýž otec (myslí se papež), tacíž synové (t. j. ostatní kněží církve), a kúpiece darmo nedadie, protož také trhem v svém lakomství běžie *až do najposlednějšieho,* jenž móž býti lakomý *farářík* neb *třiedníček* (= kaplánek), kterýž zpovědí, krstěním... hledá zisku lakomě tělestného (Hus E. 2, 322). Takové rčení *kniežek, farářík, třiedníček* jistě ponižovalo, i nenáleží sem, kde jednáme o lichocení osobám kněžským.*) Toho jisté doklady znám až z doby nové. Jest to na př. mor. slovo *panáček,* dosvědčené podle Kotta již od dob Mat. Jos. Sychry († 1830) a užívané až podnes (prý zvláště o kaplanovi, *B.*). Čestný význam toho deminutiva jest najisto dosvědčen moravskou koledou: Co pak dáme Ježíškovi, maličkýmo *panáčkovi?* (Bartoš, Naše děti 234), dále chloubou příbuzenskou, že »jejich Francek bel prvni *panáčkem* z celé dědine« (*B.* 2, 57) a j. Podle Jihočeské čítanky 74 říká se v jižních Čechách knězi »velebný *panoušek*« a v Baarově románu Jan Cimbura (vydání z r. 1908 str. 272) čteme: Skoč na faru, aby se *jemnostpanoušek* cestou u mne zastavil!**) Na Lašsku slove farář velebný pán, jako všude jinde, a kaplan *paterek* (*B.* a *B.* 1, 246). Místo starého slova *mníšek* užil K. Čapek, Italské listy 17, zdrobnělého *bratříček.* (Z té ohromné záplavy nesmrtelné krásy ve Florencii zas utkví Giotto a Donatello, Massaccio a blahoslavený *bratříček* Angelicus ze San Marco), kterým se i kněží mezi sebou oslovují na př. u Raise (srov. stč. hromadné jméno rodu ženského *bratříčě G.*).

Konečně jenom vysokým křesťanským ceněním duše proti druhé, tělesné polovině naší vysvětlíme si prastaré zdrobňování *dúška, dušicě, dušička G., K.* 1, 329 a 6, 178 n., *B.,* a to ve všech významech přenesených. Kdežto jméno *tělo* zůstává nezdrobněno, praví se na př. o duši v stč. Sporu 479 n.: Jáz túžebná nebožička, hřiešné tělo, tvá *dušička.* Zajímavý jest obdobný případ (*hlava,* ale *dušička*) v Hájkově kronice 447: Když již hlava jemu (t. j. dítěti od židů tridentských prý ubitému) na rameno jeho se položila a *dušička* k Pánu Bohu se obrátila, na zemi jeho ležeti nechavše k večeři šli a krví toho děťátka na potupu Kristovu i všech

---

*) Takový význam má deminutivum také v nadpise »*Fráteříčkovy* příhody« (LN. 23. 1. 1931 v rubr. Ze soudní síně), pod nímž se píše o nepěkných činech laického člena řádu, »frátera«. (Red.)

**) Snad po celých Čechách se říká knězi (zvláště u lidu oblíbenému) *velebníček,* ač základ toho slova, tvar *velebník,* znají snad jen slovníky. (Red.)

křesťanuov koláčuov pokropivše jedli. »*Dušičky* u předpeklí počěchu sě (= počaly se) radovati«, čteme již v Hradeckém rukopise ze XIV. stol. (*G.*) a dodnes vzpomínáme na *Dušičky* všech věrných *dušiček*, pekaři pak na ten den pekou zvláštní pečivo *dušičky*. Ale i kluci, otloukajíce z jara píšťaličky, vrážejí do dřeva kudličku a vyrážejí z něho *dušičku*. Máme-li strach, je v nás *malá dušička*;*) divíme-li se čemu, obracíme se k své *dušičce*, stejně jako onen strýko zpod Javořiny, když jsa na návštěvě u syna ptal se, kdo prý bydlí za domnělými dveřmi. »Že kde? No tam, reku, čo sú tý dvere. Já, *moja dušenka*, že praj to sú neni dvere, že to je také veliké zrkadlo!« (*LN.* 35, 626 z 13. prosince 1927).

Zbožný venkovan nazývá všechen svůj majetek *božím* (srov. na př. v Jihočeské čítance 1, 91 příklady z Holečkových Našich: *boží dobyteček*, dokonce i: moje ruce jsou zvyklé jen na ten *boží hnůj* a podávky atd.), a proto rád mluví o *políčku, obilíčku, oseníčku, chlebíčku* a pod.: Vyjdi, vyjdi sluníčko na to naše *políčko* Bartoš, Naše děti 43; *Obilíčko* moje, jaké jsi ty pěkné...! Strejček, Výbor z českosl. epiky lidové 85; našel zemi kopnou, na zemi *políčko*, na políčku *obilíčko* Jihoč. čít. 1, 94 z Našich 7, 40; ten *chlebíček* néni podárný *B.*; Pán Ježiš prosíl o kósek *chlebíčka* *B.* 2, 33; ani si *chlebečka* neukrojil! T. Nováková, Jan Jílek 99 (1. vyd.); Ukrojím *chlebečka*, tř̌á že na jídlo nemám ani pomyšlení, táž, Na Librově gruntě 147; má lachčí *chlebíček*, jako my sme mali *LN.* 35, 626 z 13. prosince 1927; *pořádníček* = černý chléb *NŘ.* 5, 98, a j. č. Příklady podobné nalézáme již od dob Husových, ale nebývá vždy jasné, je-li to zdrobnění z lásky, z jakéhosi pomazlení s pojmy lidu drahými, čili vyjádření menší míry nebo horší jakosti. Tak čteme na př. v kronice Hájkově 289b (k r. 1318): Přihodilo se na několiko místech, že sedláci ve vsech chudší vytrávivše *obilíčko* své, dobytek všechen rozprodali... Podobně u Husa E. 1, 208: Šacovánie jest křivdy učiněnie na *zbožíčku* pod pláštkem spravedlivého pomstěnie; u Komenského (V. S. 4, 452): Mnozí z vás (chudých) zmámeni jsouce od svůdců těch, sypali jste jim *jměníčka* svá; u Skály (vydání Tieftrunkova 5, 4): soldáti ... počínali sobě s ubohými lidmi ... nad míru nekřesťansky a nepočestně, netoliko z peněz a *jměníčka* ustavičně je šacujíce, ale i pohlaví ženskému hrozné násilí činíce. Uvážíme-li, že *G.* uvádí jediné místo z Husa E. 1, 353 (oni bojiece se

*) Deminutivum bez přívl. *malý* by tu nemělo smyslu, ale o tom, jak *malý* i při jménech zdrobnělých bývá za jistých okolností *nutné*, promluvíme bohdá příště.

chlebce ztratiti, i opustie slovo božie), a to ve smyslu ponižujícím, ale ani jedno se smyslem, o němž jednáme, uvěříme spíše, že i ony citované doklady vyjadřují soucit s nepatrným majetkem ubohých lidí. Než nebyl by přece nemožný ani výklad, že se ty zdrobněliny již v řeči ustalovaly, když šlo o pojmy lidu obecně drahé; ze stejné totiž doby máme také takovéto doklady: cierkev... v čas pokušenie nenese kříže svého, nebo miesto *políčka* meč má moci ciesařské a sama již boje vede a bránie se zlým věcem skrze moc, Chelčického Síť víry 49b (vyd. Smetánkovo); když neřest zsílené kořeny již majíc násilně se vytrhává, při tom se často i přístojícímu *oseníčku* kořen podtrhuje, Komenského Informatorium (V. S. 4, 580); jako rolí neplaješ-li, chamradí *obilíčko* hubící roste Didaktika (V. S. 4, 386; v něm. textu: wirdt auch offt der *saat* die wurtzel mit außgerissen); lidé, jimž Bůh *stateček* dal t. (V. S. 4, 433) a p.

Z původního významu *jmen zdrobnělých* si vysvětlíme snadno také *druhý* jejich *význam*. Kdežto se některá vůbec nebo jiná v některých případech stávala oblíbeným prostředkem vyjádřiti náklonnost a lásku, druhá nebo táž za jiných okolností *ponižovala, ano až urážela*. Dělo se tak časně, neboť pokud nešlo o výrazy pojmů lidu obzvláště drahých, zdravý venkov vždy se spíše zdrobnělinami pošklebovat, nežli mazlil. Ke zhrdání a posměchu nebývá nikdy daleko od politování, a tak zdrobnělá *křesťánek, sedláček, človiečck* a pod., nešla-li ze srdce, musila se zdáti posměchem, urážkou. Také *upřílišená skromnost,* s kterou si křesťané navykali mluviti o *svém majetku a o svých přednostech,* vedla u druhých, buď nechápajících toho důvod nebo závidících, snadno k pohrdání. Pokud jde o pojmy náboženské, dělo se tak ovšem v míře mnohem menší, ale náboženská skepse na konec přece místy připustila nevážné užití samého slova Bůh. V Medkových »Velikých dnech« (1. vydání) nejen se na př. na str. 240 n. citují svobodné debaty našich legionářů na Rusi o příští formě státní, zda by to měla býti republika či království (»Takový *králík* by nám pomohl, jen to nech být«, praví jeden, a druhý mu odporuje: »Za chvíli by bylo kolem toho tvého *králíka* plno hochštaplerů...«), nýbrž ještě volnější debaty o náboženství (na str. 235): »*Náboženstvíčko,* — inu, ono se řekne, že by měl býti nějaký náš český *pánbíček*. Ale kde ho honem vzíti?« Z celé situace Medkova románu poznáváme, že tenhle *pánbíček* má docela jiný citový přízvuk než *pánbíček* dětských modlitbiček (srov. Svatý Václav maličký býval u své babičky. Svatá Ludmila to byla, ta ho pěkně naučila, že je v nebi *panbíček,* co nám dává chlebíček Bartoš, Naše děti 26 a j.). Též stč. *náboženstvíčko* (G. uvádí do-

klad ze Štítného: Rozliční slyšie neb čtú slovo božie aneb jim v kostele někaké *náboženstvíčko* na mysl příde, toť sú semena spasitedlná . . .) přes svůj přívlastek *někaký* bylo ještě daleko významu zlehčujícího (značilo: nějaká nábožná myšlenka). Tak *zprvu jen situací* si vysvětlíme, že ani jiná zdrobnělá jména náboženská nezůstala uchráněna tohoto zhoršení významového, srov. na př.: *Ježíšek* o člověku pokryteckém; Mísím, mísím *boží dárek,* až vymísím, budu válet atd. Bartoš, Naše děti 158 a 168 (o chlebě), ale: Tys také *boží dárek,* t. j. *hloupý K.* (již z Čelakovského); *kázáníčko,* které si pochvaluje babička jdouc z kostela, a *kázáníčko,* které čeká doma na muže, když se vrátí v noci z hostince; již stč. *duchovník* = osoba stavu duchovního *G.*, *nábožnička* = žena zbožná *G.*, ale *duchovnička* = farizejka *G.*, *nábožníček* = farizej *G.* a mn. pod. Časem se ovšem u některých těch jmen takový význam ustaluje, z příležitostného (okasionálního) stává se pravidelný (usus), srov. nč. *božídárek, mazánek* (proti stč. mazánek = Kristus) atd. Jindy jest třeba připojiti ke zdrobnělině posměšný přívlastek, aby se zamýšlený význam pochopil. Tak si zapsala již jeptiška kláštera u sv. Jiří okolo r. 1300 do latinské knihy chorální o známém knězi: Aldík krásen jako *angelik* (t. j. anjelík, andělík *G.*), *jenž u blátě sě válé* (prosté slovo *andělík* by bylo bývalo chválou), stejně jako dodnes říkají o nehezkém děvčeti: *andílek z rošti,* jindy: vypadá *jak andílek, když z krbu vyletí* (t. j. jako čert) *K.*, a j.

Přenášením jmen svatých patronů na osoby vůbec (tak vznikala ve všech řečech nejhojnější příjmení) nebo na rozličné předměty (podle nahodilých vztahů) si vysvětlíme, že se též tento druh jmen náboženských — a to dosti brzy — mohl pošinovati k významům horším a horším. Byl-li na př. člověk zvaný *Matěj* náhodou hloupý, stávalo se jeho jméno přezdívkou. Přezdívkami pak mohla býti též jména zdrobnělá, jako *Janek, Janeček, Honzík, Honzíček, Vašek* (z Vach = Václav) a pod. Než posměšný ten význam býval zprvu jen příležitostný, pro jistou oblast; týmiž zdrobnělinami se odjakživa i mazlívali s dětmi. Někdy se ovšem takový význam ustaloval jako posměšné pojmenování celého druhu (ze jména vlastního se stávalo appellativum, jméno obecné), a to buď osob nebo věcí, srov pražský *pepík,* radio-*fanoušek, janek* = žertovný název zajíců (na př.: Čuč, *Janku* z Jankovic, nemáš kusa nohavic Bartoš, Naše děti 50), *martinek* = poslední nebo nejmenší kotě *B.*, prokopničky n. *prokůpky* = slípky *B.*, *honzík* n. *hanzalík* = vycpaný polštářek pod sukně *K.*, *honzičky* = hra v karty *K.*, *pešek* = der Plumsack (ve hře) *K.*, *vašek* = neúplně vyvinutý kohout n. prase n. velká vařečka k míchání

povidel *K.*, atd. Nemůžeme-li o zdrobnělých jménech osobních vždy říci, jsou-li to lichotky či přezdívky, rozumí se, že stejně býváme na rozpacích při takovýchto jménech obecných a tam, kde jde o metonymické přenesení slova na nějaký předmět; srov. na př. *martinkové G.* z XVI. stol. = lidé dělní, kteří při sv. Martině přicházeli do Prahy a tu se dávali najímati na žně a jiné práce (musila to býti přezdívka?); *Kateřinky* = klášter sv. Kateřiny na Novém městě pražském, od roku 1822 ústav pro choromyslné *K.*; *Barborka* = bývalá zbrojnice na táborském rynku, pranýř (sv. Barbora bývala patronka dělostřelců) Thir, Staré domy táborské 1, 29, a mn. j. (Příště ostatek.)

VILÉM MATHESIUS:

O VÝRAZOVÉ PLATNOSTI NĚKTERÝCH ČESKÝCH SKUPIN HLÁSKOVÝCH.

Rozbor stavby slov, i když je založen toliko na jazyku dnešním, vede leckdy k výsledkům, které si zaslouží pozornosti. Někdy je potřebí srovnávat různé jazyky, aby se ukázalo, že délka slov, hlásková jejich skladba i hlásková jejich proměnlivost se od jazyka k jazyku měnívají, a že je tedy možno zkoumáním těchto věcí dospěti k poznání vlastností pro daný jazyk charakteristických. Jindy lze takové srovnávací zkoumání provésti v mezích jazyka jednoho. Můžeme třeba ze svého materiálu vyloučiti slova původu zřejmě cizího a potom slova zvukomalebná a slova se zřetelným zabarvením citovým a počíti rozborem materiálu zbývajícího, to jest domácích slov povahy intelektuální, a výsledky, k nimž tak dojdeme, srovnávati pak s výsledky rozboru slov cizích, slov zvukomalebných a citově zabarvených.

Tento postup se osvědčuje také při zkoumání skupin složených ze souhlásky a samohlásky v české zásobě slovní. Rozbor domácích slov povahy intelektuální ukazuje, že v češtině se v mezích tohoto materiálu nespojují volně všechny souhlásky se všemi samohláskami, nýbrž že se jazyk vyhýbá spojování některých souhlásek s některými samohláskami. Můžeme po té stránce mluviti o souhláskách palatálních, které se nespojují se samohláskami *u*, *o* a s dvojhláskou *ou*, o souhláskách velárních, které se nespojují se samohláskou *e*, a konečně o souhláskách neutrálních, které se volně spojují se všemi samohláskami i s dvojhlás-

kou *ou*. K řadě palatální v tomto smyslu patří souhlásky *c, č, ď, j, ň, ř, š, ť, ž*. K řadě velární náleží souhlásky *h, ch, k*. Ostatní souhlásky jsou neutrální.

Ani v domácích slovech povahy intelektuální se nejeví rozdíl mezi těmito řadami vždy čistě. Nalézáme mnoho úchylek, které bude třeba vysvětliti metodou historickou. Nejvýrazněji se jeví povaha řady palatální u souhlásek *j, ť, ď, ň* a *ř*, povaha řady velární u souhlásky *ch*. Jedno však třeba míti na paměti. Ani u těchto souhlásek se povaha jejich řady neprojevuje na švech sufixových a příponových, to jest v místě, kde se s kmenem spojuje přípona kmenotvorná nebo ohýbací. Na takovém místě si vynucuje tlak systému kmenotvorného nebo flexivního často spojení souhlásky a samohlásky, které je v rozporu s povahou řady, k níž souhláska patří. Na příklad na švu sufixovém: *osočovati, vyměňovati, bojovati, krajový, laťový, rtuťový, příďový, pňový, houňovitý, vyvařovati, křovina, vzpružovati;* na švu příponovém: *sleďů, Láďovi, pňů, keřů, mužů,* u *Klíčů,* s *hochem* atd.

Slova původu cizího, i když jsou povahy zřejmě intelektuální, se z působení souhláskových řad vymykají. I souhlásky, které svou řadu nejvýrazněji zastupují, se v slovech cizích volně spojují se samohláskami, které se řadě, o niž jde, příčí. Tak nalézáme pro řadu velární slova jako *chemie, cherub, schematický, orchestr* a j. v., a pro řadu palatální slova jako *čokl, čokoláda, jód, jupka, šňupati, sňůra, žok, žoviální, žumpa, žold, žurnál, ažura* a j. v. Při tom — a to je pro hlavní myšlenku těchto poznámek zvlášť důležito konstatovat — se takové vybočení z tendencí jevících se v domácích slovech povahy intelektuální nijak necítí jako něco nezvyklého a slovo, o něž jde, nápadně zabarvujícího.

Zcela jinak je tomu u domácích slov zvukomalebných a slov zabarvených citově. I u nich lze napořád nalézati úchylky od tendencí svrchu vyložených, ale úchylky ty mají svou zřetelnou výrazovou platnost, neboť přispívají k rázovité barvě slova a kontrastem k skladbě slov významu intelektuálního zdůrazňují odlišnou povahu slov neintelektuálních.

U řady velární je dokladů celkem málo, na př. *chechtati se, ochechule.* Zato u řady palatální je takových expresivních nepravidelností hojně, při čemž ze souhlásek nejvýrazněji působí *ň* a *ť* a z elementů samohláskových dvojhláska *ou*.

Cítíme to zřetelně u takových slov zvukomalebných, jako je třeba *křupati, ťukati, fňukati, kňučeti, kňourati, mňoukati, čochtati, šoupati, ďobati* atd., ještě lépe u slov významu opovržlivého nebo vůbec zhrubujícího, jako je na př. *hňup, nekňuba, ňouma,*

ťulpas, ťululum, poťouchlý, čouhati, čuměti, courati, šťouchati, šťourati atd. Řada takovýchto dokladů pro výrazovou platnost spojení palatální souhlásky se samohláskou *u, o* a dvojhláskou *ou* by se dala bohatě rozmnožit zejména z lidové mluvy oblastí, pro které platí svrchu uvedené tendence v spojování souhlásek a samohlásek. Na bohatším materiálu by se pak dalo přesněji zjistit, jaké kategorie slov se vyznačují takovými výrazově zabarvujícími skupinami, na jaké tu bylo ukázáno, a jakými jinými prostředky hláskovými se účinek takových skupin zesiluje. (Že na př. palatální souhlásky samy o sobě mívají platnost afektivní, ukázal přede dvěma lety na hojných dokladech *F. Oberpfalcer* v ČMF. XV/1929, str. 196 a násl.) Takové zkoumání spolu s historickým probadáním domácích slov intelektuální povahy, která svou skladbou odporují vyloženým tendencím, jsou hlavní dva úkoly, jež se naskýtají, má-li se od těchto poznámek dojíti k soustavnému prozkoumání naší otázky. Poučné by také bylo zjistiti, jakých analogických nepravidelností ve spojování souhlásek a samohlásek se užívá k účelům expresivním v těch oblastech českého jazyka, kde tendence, které jsem tu vyložil, neplatí.

J. M. KOŘÍNEK:

DROBNOSTI GRAMATICKÉ.

I. Čes. lidové *býti u místa, dáti k místu.*

V Libštátě v kraji semilském jsem slyšel od starých lidí vazby *býti u místa* a *dáti k místu* ve smyslu ‚býti na (svém) místě‘, ‚dáti na (své) místo‘. U první z těchto vazeb jest na první pohled zřejmé, že nevznikla organicky: k vyjádření představy ‚na svém místě‘ užil by lid sotva předložky s významem jiným, vlastně opačným (*u místa* jest vlastně ‚vedle místa‘, tedy ‚ne na místě‘). V češtině starší a také staré, pokud jsem mohl zjistiti,[1]) vazeb těch se v uvedeném významu neužívalo. V stč. památkách se pro představu ‚na (svém) místě, na (své) místo‘ užívá odedávna — jako zpravidla dodnes — předložky *na*[2]) anebo *v*; dříve se

[1]) Pan dr. V. Machek prohlédl pro mne v kanceláři Slovníku jazyka českého Gebaurova materialia k předložce *u* a t. zv. základní slovníky, ale dokladů na uvedené vazby nenalezl. — Za tuto laskavou pomoc panu dr. V. Machkovi zde srdečně děkuji.

[2]) Srov. na př. *na miestě svatém* in loco ŽKlem. 23, 3, *na svém miestě* suo loco Mill 6a, atd.

předložky *v* ve spojení se subst. *místo* užívalo častěji než dnes; srov. na př. s lok.: *ztratí člověk v každém miestě, když . . . nenie štěstie* Alx. V. 2261; *vítaj, král'u všemohúcí, ve všech miestiech vše vidúcí* Kunh. 146b; *v rozličných miestech epištol jeho* Štít. ř. 38b; s ak.: *u miesto* ŽWittb. 41, 5, *v tohož miesto apoštola Matyáš jest dosáhl stola* ApŠ. 69; (Alexander Dariovu manželku a sestru) *v sestrú miesto přijě sobě* (místo sester; *sestrú* je gen. duálu) AlxH. 6, 11, a j. Zde všude bychom dnes užili již jen předložky *na*, nehledíc k vazbě *u miesto* (*v . . . miesto*) ‚statt, anstatt', místo níž máme dnes buď prosté *místo* (předložka *v* ve vazbách jako *v toho miesto* a pod. se stala zbytečnou a zanikla, srov. již stč. *[Matyáš] Judy miesto vzatý* ApŠ. 46, *sestrú miesto* AlxV. 1921, a j.), anebo také již *na místo, na místě*.

Výraz *k místu* známe sice z doby starší mimo v obyčejném významu směrovém i v jiném odstínu významovém; srov. na př. *kak jí* (t. j. moudrostí) *jest vše k svému miestu přivedeno* (‚zustande gerachť) ŠtítBud. 45, *ay ty věci spieše k miestu přišly* (‚zustande kommen') MiscellB. 66a; *k místu přivésti* ‚zustande bringen, skončiti', a pod. Jg. s. v. *mjsto,* Kott s. v. *místo;* srov. dále v lid. písních na př. *Starala se máti má /. . ./ Kde mě k místu dochová* (Sušil, Moravské nár. písně 1860, 71), *Mamulko, mamulko / Hluboko ste lehly* (t. j. v hrobě) */ Své ubohé dcery / K místu nepřivedly* (ibid. 491) a j. Výraz *k místu* má tu význam dosahový, a to zpravidla již přenesený: ‚ke konci, k dokonání, ke zralosti, k uskutečnění, k účelu' a pod. V tomto významu se dříve užívalo, a v lidu se užívá místy dosud, také výrazu *na místo (na místě)*; srov. na př. *na miesto* Všehr. J. 37, 100 ‚úplně, do konce', *na místě (na místo) postaviti* ‚zustande bringen, den Tatbestand herstellen, skončiti' Jg., Kott,[1]) *na místo (z místa, na místě)* ‚úplně, naprosto' Jg., Kott, *dy ja sem to na miestě zapomněla* laš. Bartoš, Dial. slov. s. v. *místo* (Dial. mor. I, 230 jest v témže dokladu *na místo*), *z místa nic* ‚pranic', *chlap na místo* ‚dospělý, na ženění' ib., atd. (viz i u Jg., Kotta); také slc. *na miesto* ve významu tom žije dosud.[2])

---

[1]) Srov. také *(konec a) místo učiniti* ‚zustanden bringen atd.' Jg., *vzíti místo* ‚skoncovati se' Kott.

[2]) Kálal, Slc. slov. s. v. *miesto* zná výraz *na miesto* ve významu tom jen z Mičátkova Differenc. slov. slov.-rus. 1900. Zaznamenávám tu aspoň jeden zvláště instruktivní doklad knižní, na nějž mě upozornil laskavě p. dr. V. Machek: *‚Ked som už bol na miesto, t. j. ked mi začaly pod nosom kostrnky šibat, počala fajka šmakovat, ked mi tatko kúpeli prvé čižmy — kordovánky (. . .), opustél som detínske veci aj ja . . .'* (Elo Šándor, Sváko Ragan z Brezovej I, Myjava 1927, 10).

Mohli bychom se proto nepřímo dohadovati, že naopak také výrazu *k místu* bylo prostě užíváno i ve významu ‚na místo (dáti)'; ale to, že ze starší doby není pro to dokladů, a zejména podivná vazba korelátní *býti u místa* vybízí nás k opatrnosti. Zda se mi pravdě podobnější, že nč. dial. (*dáti*) *k místu* se starším č. *k místu* ‚k (svému) konci, účelu a pod.' přímo nesouvisí.

Rovněž z vazby (*ležeti, nechati něco* a pod.) *od místa* ‚tam, kde to nenáleží' (Jg., Kott), nelze vysuzovati, že lid. vazby *býti u místa, dáti k místu* jsou — jako vazby korelátní — staré a organické; vedle vazeb *býti na (v) místě, dáti na místo* mohl býti v češtině odedávna výraz *býti* (atd.) *od místa* ve významu ‚býti vzdálen svého místa', asi tak, jako se dosud říká *býti od ruky,* a přece korelátní vazby *u ruky (při ruce) k ruce* mají vždy význam pregnantní, nikoliv význam ‚v ruce, do ruky'. Korelátní výraz odlukový k vazbám *býti u místa* ‚na (svém) místě', *dáti k místu* ‚na (své) místo' jest v nářečí, o které jde, stejně jako ve veškeré češtině ostatní, právě *z místa* (*s místa*); *od místa* jako vazby korelátní se neužívá, výraz ten se vyskytuje jen ve významu ‚vzdálen (svého) místa; nemístný'.

Domnívám se, že lidová vazba *býti u místa* ve významu ‚býti na (svém) místě' vznikla takto: V starším jazyce vedle novějšího *v místě* bylo jistě *u místě (u miestě),* s náležitou změnou předložky *v'* v *u* před retnou souhláskou. Časem v živém jazyce potuchl původní význam předložky *u* ve spojení *u místě,* a předložka *u* počala se tu pro hláskovou totožnost s předložkou *u* ‚bei, neben' s gen. pojímati jako tato předložka; to způsobilo, že podst. jméno přizpůsobeno pádem (genitiv místo lokálu), t. j. původní *u místě* přetvořeno na *u místa.* K tomu pak přitvořen korelátní výraz ruchový *(dáti) k místu;* jeho vznik byl snad podporován starými vazbami jako *přivésti k místu* ‚skončiti' a pod.

Pro tento výklad uvedených lidových vazeb svědčí to, že se vedle vazby *dáti k místu* užívá paralelně vazby *dáti do místa,*[1]) jež předpokládá stavové *býti v místě,* a že korelátní vazba odluková jest *býti (dáti* atd.) *z (s) místa;* i sloveso *umístiti* ukazuje k starému *u miestě.*

Je-li tento výklad správný, jest ve jmenovaných lidových vazbách nový příklad toho, jak ve vývoji syntaktické stránky jazyka

---

[1]) Tato nč. vazba nesouvisí ovšem přímo se stč. výrazem do *miesta,* v němž předložka *do* má význam dnešního *(až) k,* na př. *tehdy Ježúšě vedu do miesta, kdež Kaifáš a Annáš biesta* Hrad. 82a (srov. Gebauer HM. IV, 434 n.).

mohou působiti i činitelé fonetičtí, jak z příčin hláskových a mechanickým přizpůsobením tvarovým mohou vznikati zvláštnosti vazebné, pro něž se výklad organickým vývojem nehodí.

II. Čes. lidové *Novesko, noveský; v Novesku.*

Hujer LF. 49, 1922, 206 n. vyložil čes. míst. jméno *Voteč* haplologií z *vodoteč*. Příkladů na disimilační zánik celé slabiky uvádívá se dosti mnoho, ale zánik ten není vždy stejně jistý; zejména pak jde zpravidla jen o možnost více nebo méně pravděpodobnou, předpokládá-li se pro výklad slov jinak nejasných, vedle nichž předpokládaný výraz nezkrácený se nezachoval, anebo na nezkrácený výraz ten nic neukazuje.

K výkladu Hujerovu připojuji příklad na haplologii v čes. místním názvu docela jistý, který — pokud jsem mohl zjistiti — v odborné literatuře nebyl dosud zaznamenán. Je to název *Novesko* a příslušné adj. *noveský* k míst. jm. *Nová Ves* (nad Popelkou v Č.) z *Novovesko, novoveský;* tvarů zkrácených se užívá v tamějším kraji obecně, zejména mezi lidmi starými. Vedle lokativního výrazu *na Novesku* říká se častěji *v Novesku* (na rozdíl od běžného *na Lom[n]icku, na Svojecku* atd.); snad i to, že se před počáteční slabikou *no-* tohoto místního názvu užívá raději předložky *v* než běžného jinak *na,* záleží ve snaze předejíti hromadění slabik foneticky blízkých na počátku vazby lokativní, v živé mluvě právě velmi časté.

FERDINAND PÁTEK:

„UŽ JSEM Z TOHO JELEN".

Mnoho jsem se už napřemýšlel, odkud se vzala vulgární úsloví »už jsem z toho celej jelen«, »copak jsem jelen« a pod. Že podnětem k nim nemohl být ušlechtilý, bystrý král našich lesů jelen, bylo mi od počátku jasno, neboť obě uvedená úsloví nejsou daleko od představy hlouposti, blbosti. Místo vulgárního »jsem už z toho celej blbej«, »celého jsme ho zblbnuli(!)« říká se také »jsem už (z té dřiny) celej jelen«, »udělali z něho jelena« a pod. Nahlédl jsem i do výborné knížky doc. dr. E. Rippla; Zum Wortschatz des tschechischen Rotwelsch (Liberec 1926), ale ani v ní jsem poučení nenašel. Až náhodou připadl jsem na na něco, co se mi zdá vysvětlením. V Praze vycházející měsíčník Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde, redigovaný docentem dr.

Jungbaurem, přinesl v 1. čísle loňského ročníku (1930) článek Rudolfa Kubitschka Die Herkunft der Hirschauer. V něm se pojednává o městě *Hirschau* (v Hoř. Falci, v kraji amberském) a o jeho obyvatelích, jimž německé podání připisuje vlastnosti naší Přelouče. Podání, jež není známo jen ve Falci, ale též v našem Chebsku, nazývá toho, kdo provede nějakou hloupost, krátce slovem *Hirsch,* jež se vztahuje ne k jelenu, nýbrž k městu Hirschau. Domnívám se, znaje z mnohých případů, jak se česká a německá tradice vzájemně přejímají, že naše úsloví o jelenu je původu německého a že k nám bylo uvedeno z Chebska někým, komu bylo známo v celém svém smyslu.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Otokar Fischer, *Duše a slovo.* Essaye. Vydal Melantrich v Praze 1929. Stran 297, 8°.

Kniha Fischerova je soubor šestnácti rozprav, řešících odborně otázky literární, psychologické a estetické, ale čte se jako poutavý román. To jednak pro vybroušený a sugestivní styl autorův, jednak pro velkou zajímavost a novost námětů. Za dvacet let, v nichž toto dílo vyrostlo, nasbíral autor celé bohatství podivuhodných příkladů ze života i z knih, takže vždy dovede říci něco nového a neobyčejného, co připoutá pozornost čtenáře. Těmi příklady ustavičně provází své výklady, které vesměs směřují až na hranice lidského poznání, až tam, kde se psychologická jistota mění v metafysickou záhadnost. Vybírá si nejtemnější a nejnepoddajnější problémy lidské duše a hledá k nim cestu v podrobných analysách a v bystrých aplikacích na literaturu, na př. v úvahách o nevyslovitelnu, o vztazích mezi barvou a jejím slovním výrazem, o smyslu snu, vzpomínky a skutečnosti, o podivných případech dvojitého života, o dvojníku a o osudnosti zrcadla, o poměru vědy a umění atd. Některé z nich se přímo dotýkají také otázek jazykových, a o těch tedy povím několik slov.

První rozprava, nazvaná »O nevyslovitelném«, vychází ze správného pozorování, že v běžné řeči často a ze zvyku užíváme výrazů naznačujících nemožnost, vyjádřiti slovy dojem příliš silný nebo představu příliš subtilní. Říkáme na př., že byla někde vřava k nepopsání, dusot a praskot, že o něm nelze ani mluvit, hrozná podívaná, proti které každé líčení je slabé, a pod. To jsou úsloví, jichž užíváme v hovoru z pohodlnosti a bez vážného účelu

jako laciné nadsázky. Na hlubší jejich význam při tom nemyslíme; stává se často, že někdo na př. tone v bezejmenném úžasu a němém údivu, ale to mu nebrání, aby jej nevyjádřil celou kaskádou slov. V básnickém umění však mívá výraz »nevýslovný« platnost slova tak čistého a bolestného, »jaké se rodívá ve velikém patosu; bývá v něm zahrnuto přiznání, že básníkovi dochází dech a řeč«. Autor sebral k tomu mnoho dokladů z literatury staré i nové a ukazuje na nich, jak se může v rukou básníka běžná a všední floskule stát výrazným prostředkem stylistickým. Velmi překvapuje, že právě největší mistři slova pociťovali nejtíže a nejbolestněji nedostatečnost svého výrazu. Tak bolestně ji pociťovali, že upadali dokonce v pochyby o dokonalosti svého mateřského jazyka. Německý klasik Goethe měl o vyjadřovacích možnostech německé řeči tak trpké zkušenosti, že ji vyhlašoval za nepřekonatelnou obtíž, jež zarazila jeho umělecký vývoj. O své básnické činnosti praví sám : »Tak mařím, já neblahý básník, v nejhorší látce teď, žel, život i umění své.« Osm dní před smrtí shrnul Goethe svou životní zkušenost básnickou v slova, že se nejlepší část našeho myšlení vůbec nedá slovy vyjádřiti. Kleist, jiný velký spisovatel německý, se přiznává bez ostychu k žalostné neschopnosti, vyjádřit své city příléhavým názvem, a stěžuje si na mnohoznačnost německých slov. Mluva, jíž musíme vyjadřovat své city, jest prý hotovou žebračkou. Chce-li Kleist slovy svého hrdiny vyjádřiti lásku, opakuje neustále jen milenčino jméno; velkou lásku nelze řečí vyjádřit, i kdyby k tomu člověk vyloupil celou mateřštinu; tu možno jediné vyplakat. V Čechovově »Čajce« vyznává spisovatel Trigorin: »Když píši, je mi příjemno. Ale jak to vyjde v tisku, stává se to nesnesitelným. Vidím, že to není to, co jsem v myšlence stvořil, mám nechuť k psaní a rozervanou duši.«

To jsou jistě výmluvné doklady o poměru básníka a řeči, umělce a jeho nástroje. Dodávám k tomu jenom, že by nebylo správné, podceňovat jazyk a pohrdat jím pro potíže, které působí tomu, kdo ho užívá. Jazyk básníkův, to jsou housle, na něž umělec hraje. A jako musí každý velký virtuos vykoupit dokonalost svého umění únavnou a nikdy nepřestávající prací technickou, tak se musí i velký umělec slova trpělivým a stálým studiem naučit dokonale znát svůj jazyk. Čím lépe jej zná, tím je pro něho poddajnější a ochotnější, tím je pro něho méně nevyslovitelna. Slovesné umění není hra ani hříčka ani hazardní experimentování, nýbrž těžká a poctivá práce. Tu analogii s hudbou můžeme rozvésti konečně i dále: spisovatel, který nezná svého jazyka a kazí jej hrubými chybami, jest jako houslista, který se naučil ne-

správným hmatům. V každé příručce vykládající o technice houslové hry najdeme jasné poučení, že takové základní chyby zpravidla překážejí, aby hra nemohla býti dokonalá; není podivné, že u nás mnohým spisovatelům nepřekážely hrubé chyby jazykové, aby se stali slavnými?

Druhý essay Fischerův (»Spektrum a řeč«) vykládá, že slova, jichž v řeči užíváme, nejsou ekvivalentní náhrady za naše vněmy, nýbrž jejich pouhé konvenční nahodilé znaky. Proto je nemožné vyjádřiti barvu slovem. Mezi zvukem a smyslem slova »červený« je poměr dán prostě zvyklostí, nikoli vnitřní logikou. Autor si všímá způsobu, jímž se spisovatelé snažili dosáhnouti co největší výraznosti v svém barevném slovníku, načrtává historii barevného vnímání lidského a vykládá o zálibě některých básníků v jistých barvách a o tom, jak se tyto jejich zvláštní sklony projevují i v jejich literárním tvoření. S výkladem o barvách souvisí i kapitola o splývání počitků. Autor shledává z literatur doklady zvláštního zjevu, že totiž někteří lidé zaměňují rozličné obory smyslového vnímání: vidí barvu hlásek, cítí vůni tónů, slyší hudbu světla. Fysiologicky se vykládá tento zjev tak, že vnějším podrážděním jednoho smyslového ústroje jsou působeny příslušné počitky nejen v tomto jednom čidle, nýbrž vznikají jako jevy průvodní i počitky jiné kvality, jiného smyslu. Je to tedy princip vedlejších (alikvotních) tónů v hudbě. Odtud potom vznikají četné katachrése, metafory na pohled podivné a nepochopitelné, na př. (vůně lilie) plnila duši moji světlem kouzelným (Zeyer), červené fanfáry trub (Wilde), ticho bydlící v lesích není tak černé jako tvé vlasy (Wilde), dalie, levkoje, růže mohou voněti ve vynuceném orchestru (Stefan George) a pod.

Z ostatních stejně zajímavých článků upozorňuji zvláště na rozpravu »Na rozhraní«, obsahující jakousi apologii práce kritické. Fischer v ní ukazuje, že být kritikem není snadné. Kritik musí být umělcem i učencem zároveň, musí míti přednosti uměleckého vnímání i vědeckého, logického usuzování. Proti planým výtkám, že se kritickým rozborem ruší přímý dojem uměleckého díla, brání se poukazem na naprostou nutnost kritické práce. »Tak jako nemůže vědě být směrodatná (!) hrůza laikova z pitevního sálu, ani sentimentální protest proti vivisekci, ani soucit, jejž chová blouznivý milovník přírody s preparovanými brouky a květinami, tak smí se analytik odvrátiti od pobouření poety, laického ve vědeckých otázkách a přirozeně přecitlivělého.« Tato slova lze zajisté aplikovati i na kritickou činnost Naší řeči, jíž se tím dostává nového zadostučinění, a to velmi významného, protože pochází od učence, který je zároveň uznaným básníkem.

České literatury se týkají dvě podrobné studie prosodické a stylistické, o Březinově rýmu a o Kollárově sonetu. První z nich obsahuje v souvislosti s rozborem rýmu také výklad o podstatných jménech slovesných, která jsou v básních Březinových velmi častá. Březinovu zálibu v nich vysvětluje Fischer jednak obecnou tendencí impresionistického básnictví kolem r. 1900, která se na př. u německých básníků projevovala zase četnými podst. jmény na *-ung,* jednak osobním založením básníkovým. Březinův zájem se soustřeďoval především na otázky věčné činnosti a obráží se i ve volbě výrazů; proto mu více hoví dějové podstatné jméno *záření* než *zář, zapadání slunce* více než *západ, navrácení* než *návrat.* »Tak vede,« praví autor, »úvaha o řemeslu Březinova rýmu do výhně jeho představ, kroužících kolem problému tvoření.« — Úvaha o Kollárově sonetu, vycházející z trpělivé a podrobně doložené analysy »Slávy dcery«, přinesla zase příležitostné poučení o nepřirozeném pořádku slov. Fischer ukazuje, jak Kollár čím dál tím víc propadal nepěkné a nečeské manýře, násilně a libovolně měnit přirozený pořádek slov. Zaznamenává z něho na př. takovéto přesmyčky: těchto na rtech, dvou ze kmenů, jiných národů jí ku dcerám, tvé se kryji ve křovíčko a pod. Výtka autorova, že takové zbytečné násilnosti hyzdily po Kollárovi i poesii jeho mladších druhů, na př. též Vrchlického a jeho školy, a že straší dosud někdy i v moderním básnictví, je jistě spravedlivá.

Jednou z nejvýznamnějších statí této knihy je výklad »O překládání básnických děl«. Fischer sám je mistrný a plodný překladatel a jeho výklady jsou tedy výsledkem zkušeností nabytých dlouhou a vážnou prací. Proto přikládám právě tomuto článku cenu zcela zvláštní. Autor došel k zásadě, že básnické dílo nelze překládat doslovně. Překladatel má úlohu velmi těžkou, když má vyjádřit obsah básně, zachovat metrum, správně zdůraznit místa zvlášť pointovaná a dbát také zvukové stránky originálu, zvláště »sledu« hlásek. Jsou verše zdánlivě zcela prosté, a přece nemohou být bez újmy anebo aspoň beze změny transponovány do jiného jazyka. Takové jsou na př. francouzské verše Verlainovy: Il pleut sur la ville comme il pleure dans mon coeur. Zvuková moc, záležící v asonanci slov *pleut a pleure,* vnitřní polorým *pleure: coeur,* zvukomalba slova vyjadřujícího dešť — to jsou věci, které nelze přeložit do jiného jazyka. Proto musí překladatel ustavičně uvažovat, třídit a s jemným taktem vybírat ze všech okolností ty, které nejspíše povedou k cíli. Proto nelze předpisovat pravidla; každý verš je třeba rozbírat zvlášť, vážit jeho hodnoty, méně významné podřizovat důležitějším. Jednou

se musí zachovat přesný smysl slov, jindy zachytit nálada, vůně, zpěv, jindy zase vystihnout pointa, hříčka, šprým atd. Jazyk, do kterého se překládá, je zcela jiný materiál než jazyk originálu, a proto nemůže být překlad věrným odlitkem. Překládat z jednoho jazyka do druhého, toť asi jako přednášet na houslích skladbu složenou pro varhany. Má-li skladba působit, musí být přizpůsobena změněnému nástroji, musí být upravena tak, jak by ji byl její původce složil, kdyby byl na housle pomýšlel. Překladatel se musí vcítit v celek díla překládaného asi tak jako herec do své role, ne do jeho vnějšností, nýbrž do jeho duše. »Původní báseň je nutno znovu vytvořit z ducha nového jazyka«, to je výsledek Fischerova krásného výkladu. První a nezbytnou podmínkou dobrého překládání je, aby překladatel znal dokonale jazyk originálu, ale především naprosto a do všech výrazových možností a odstínů musí znát jazyk, do kterého překládá. Bez této znalosti je absurdní každý pokus, vyjádřiti jiným jazykem krásy básnického díla, protože překladatel prostě neví o možnostech, které mu k tomu jeho jazyk nabízí, a nedovede je ovšem z něho ani vytěžit. To neplatí jenom o překládání veršů, nýbrž i o próze. Je to jen předsudek, že se řeč nevázaná snáze překládá než báseň. Právě v próze je obtížné postihnout sloh autorův, rytmus a osobitost jeho slovního výrazu — a tím těžší ovšem překladem to vše vystihnout. Nejsou tedy malé ty požadavky, jež Fischer klade na překladatele, ale jsou nezbytné, má-li vzniknout dobrý překlad. Jak nekonečně daleko jsou od nich ty ubohé, nesvědomité a barbarské překlady, kterými nás zaplavuje český knihkupecký trh! Jejich bída je dvojnásobná, neboť i zohyžďují originál i przní vlastní jazyk. — Konec článku o překládání je věnován historické retrospektivě překladatelského úsilí našeho. Fischer v něm rozeznává tři období: první je doba Jungmannova, buditelská, provázená nadšením, co se všechno i v českém jazyce, do té doby opovrženém a zanedbaném, dá vyjádřit; druhá je doba Vrchlického, vyznačující se vnějším rozmachem, skvělostí formy a vědomou snahou dohánět Evropu; třetí je doba nová, t. j. počátek dvacátého století, která přichází s novými požadavky »mluvnosti, oproštění, revise«. Toto poslední období se vyznačuje také tím, že je naše překladatelská práce dnes více na očích ciziny, neboť zmizela politickým převratem hradba, která nás od ní oddělovala. Proto je ta práce také odpovědnější.

To, co jsem zde uvedl z obsahu Fischerovy knihy, je jenom nepatrná ukázka jejího myšlenkového bohatství. Je to dílo po všech stránkách zralé a u nás velmi vzácné. Fischer v něm ukázal hlubokou erudici literárního historika a psychologa i jemnou a

pronikavou intuici dokonalého básníka. Tím více nás bude tedy zajímati jazyková stránka tohoto důležitého díla. Napřed už mohu prohlásiti, že je všude zřejmá autorova péče o čistou řeč. U spisovatele, který žije v neustálém styku s německým písemnictvím, je jistě nasnadě nebezpečí, že se jeho výraz uvolní od svých zdravých základů a přimkne se k cizím vzorům. Ale vážnost, s jakou přistupoval autor k obsahové stránce svého díla, dovedl zachovati i při jeho jazykové formě. Najdeme-li v ní přes to chyby a nepřesnosti, není to vina autorova, nýbrž obecný následek našich těžkých jazykových poměrů. Jsou to jen společné kazy, které tkví ve vzduchu jako nákaza spály a postihují každého, vinníka i nevinného.

V některých věcech se odchyluje autor od Pravidel českého pravopisu. Tak na př. píše po dvojtečce velké písmeno, i když není za ní řeč přímá; píše *stropiti* hluk 8 m. ztropiti, lid *steče* věž 85 m. zteče, minulost *uztrnula* 150, 243 m. ustrnula, *příjměním* 44 m. příjmením, *skříňka* 100 m. skřínka, *ocitnuvší* se 75 m. octnuvší se (lépe ovšem: který se octl). Zvláště v cizích slovech je hojně odchylek, na př. *tema* 90, 152, *tematu* 164 a j. m. téma n. thema (jindy téma, na př. 161), *revmatismus* 197 m. reumatismus, *dionysské* nadšení 215 m. dionyské, *virtuosství* 218 m. virtuoství, *fráse* 30 a č. m. fráze, *parafrase* 49, 150, 151 a j. m. parafráze, *parafrásující* 123, 153 m. parafrazující, *prósou* 90, 113. 221 m. prózou, *vása* 167 m. váza, *refrainovitě* 221, 225 m. refrénovitě, *iambický, iamb* 222 a j m. jambický, jamb, *praegnantní* 257 m. pregnantní (správně 264, 271), *praemissa* 274 m. premisa, *silhueta* 42 m. silueta. Ani kvantita není přesně zachovávána, na př.: *nevyjádřitelnost* 19 m. nevyjadřitelnost, *nevyjádřitelný* 20 m. nevyjadřitelný, *nevypočítatelný* 48 m. nevypočitatelný, *upřílišující* 52 m. upřilišující, *výhrůžně* 200 m. vyhrůžně, *z povzdálí* 215 m. zpovzdáli, *řídčeji* 122 m. řidčeji, *dvéře* 143 m. dveře, *mihavé* kontury 42 m. míhavé, *zdvihají* 60 m. zdvíhají, *přišiti* límec 68 m. přišíti, *přelstiti* 84 m. přelstíti, *stihaný* 192, 201 m. stíhaný, *jmeny* 208, *ke jmenům* 163 m. jmény, ke jménům, *procitá* 78, 79 a vždy tak m. procítá, *ocitá se* 82, 135 a j. m. ocítá se, *naskytá se* 99, 216 a j. m. naskýtá se, *spolehat* 220 m. spoléhat, *nepodminečný* 211 m. nepodmínečný, *titan* 179 m. titán (ale na téže stránce správně titánství), *kralevic* 84 m. králevic; v cizích slovech: *fanfary* 53 m. fanfáry, *spontanně* 55 m. spontánně, *harem* 79 m. harém, *demonický* 187 m. démonický, *kanon* 244 m. kánon.

Složená slova bývají někdy psána odděleně, na př. jednou *pro vždy* 22, 216 m. provždy, *z části* 63, 95 a j. m. zčásti, *z rána* 80,

84 m. zrána, *leda že* 205 m. ledaže, *třeba že* 86, 98 m. třebaže, *nad to* ještě 88 m. nadto, *z nenadání* 193, 196 m. znenadání, *na snadě* 172 m. nasnadě.

Méně odchylek je v tvarosloví. Při skloňování cizích jmen se zbytečně zachovává němé *e* v pádech, kromě prvního, v kterých se nevyslovuje, na př. *Bürgera* 40 m. Bürgra, *minnesingerů* 40 m. minnesingrů, *Herderovými* 126 m. Herdrovými atd. Nesprávně bývá skloňováno zájmeno *týž,* na př.: v *tomtéž* díle 60 m. v témž, v *tomže* okolí 144 m. v témž (jindy správně *v témž,* na př. 153, 155), *tímže* hercem 165, 159 a j. m. týmž, za *těchže* podmínek 140 m. týchž; a zájmeno *já*: psi na dvoře *mne* poznávají 133 m. mě, podobně 80, 157, 169, 178 a j.

Také v tvoření slov je celkem málo nedopatření. Místo nemožného útvaru *tajuplný* 11, 158 a j., *tajuplně* 199 je lépe psáti tajemný, tajemně; podobně m. *zdůvodněné* pochybnosti 12, konkretní *zdůvodnění* 105 a j. je správnější odůvodněné, odůvodnění. Nepěkné a zbytečné jsou některé složeniny: podmínky *spoluurčující* směr 63 m. společně, zároveň určující, víra byla *spolupodmíněna* okolnostmi 158 m. závisela, byla založena na okolnostech, *spolučinnost* 63 m. součinnost. Nesprávně je utvořeno adj. *nibelunžský* 128 m. nibelunský a podst. jméno *údobí* 34 m. období. Nezvykle je užito slova *posun* m. posunek: »něžnými *posuny* chce (básník) naznačiti«, »was unaussprechlich ist« 14. Autor velmi často hovoří o věcech, pro které nemá v dosavadní literatuře ani vzoru ani terminologie, a proto bývá nucen tvořiti si nová slova, chce-li se vyhnouti dlouhým opisům, které by při stálém opakování působily únavně. Na př. při výkladech o dvojníku se mu ustavičně vracejí spojení »problém o dvojníku«, »výjevy s dvojníkem«, »mystika, jejíž původ je v existenci dvojníka« a pod. Pro ně užívá stručného výrazu *dvojníkovský* (dvojníkovský problém 180, dvojníkovská mystika 161, dvojníkovské představy 169, a pod. často). Podobného rázu je adj. *dvojmý,* utvořené od příslovce *dvojmo* (jako *kolmý* od *kolmo*); jeho význam je asi mezi *dvojí* a *dvojitý* a označuje zase zvláštní existenci lidí, kteří žijí jedním tělem, ale dvojím duchem (tedy není to ani »dvojí život«, ani »dvojitý«), na př. *dvojmé* utváření života 175, *dvojmý* život 179 atd. Odtud je i podst. jméno *dvojmost* 178 a složené příd. jméno *podvojmý,* jehož smysl a účel už není tak jasný (»doklady Shakespearova *podvojmého* stylu, mísícího tragiku i do nejveselejšího obsahu« 165, *podvojmá* existence 167, tedy snad *podvojný*). Nezvykle zní slova *doprovodný (doprovodný* úkaz 124, *doprovodné* okolnosti 148 a j. místo běžnějšího prů-

vodní, vedlejší), *sourozenecká* láska 163 m. sourozenská, *ďáblovský* (»boj mezi principem Kristovým a rodem pochybovačů *ďáblovských*« 198; patrně se tu autorovi nehodil ani přívlastek *ďábelských,* protože mívá zpravidla význam přenesený, ani přisvojovací *ďáblových,* které nevyjadřuje dost určitě vlastnost, o niž mu jde), s *překvapivým* smyslem 9 (pod. 106) m. překvapujícím, *šestistopovost* (»jednou pro vždy neúchylně stanovená *šestistopovost*« 222 m. šestistopý rozměr), *sedmistopový, osmistopový* verš 225 m. sedmistopý, osmistopý (jinde je užito těchto kratších tvarů), *bezpřízvučnost* 239 m. nepřízvučnost, *mluvnost* (»nové požadavky mluvnosti« 281; smysl toho slova je mi nejasný, snad se jím má vyjádřiti přirozenost mluvy), *nitrozření* 208 (introspekce), *dalekozření* 99 (dar fysického *dalekozření* m. zření do dálky) a pod.

Skladba této knihy má rovněž některé zvláštnosti. Nevhodně se užívá výrazu *sděliti, sdělovati komu co* 14, 27 a j. m. sdíleti, sdělovati se s kým oč nebo prostě říci, oznámiti, vysloviti a pod.; *naslouchati hlasům* 21, a pod. 22, 24, m. poslouchati hlasy; málem *se minul rozumem* 83 m. s rozumem; vazbu *pociťovati za* protismyslnou 54 m. jako protismyslnou ; *sleduje popudů* 153 m. popudy (ale slovesa *sledovati* je tu užito nemístně m. jda za popudy n. řídě se popudy, vycházeje z popudů a pod.); konec komedie je *slabší předcházejících partií* 164 m. je slabší než předcházející partie; *jsou* tomu asi *tři léta* 169 m. je tomu asi tři léta; blízko spřízněna *zdá se být* vise Zarathustrova s oním líčením 157, a pod. 206, m. vise zdá se blízce spřízněna (bez infinitivu *být*). Patrně napodobením asyndetického výrazu *více méně* vzniklo spojení *větší menší* m. běžnějšího větší nebo menší: (hry Hauptmannovy) převzaly na německé scéně *s větším menším* zdarem formu dvojité hry 89.

Autor se nevyhnul ani rozličným strojenostem. Některé z nich byly způsobeny mechanickým a příliš častým užíváním vazeb, které jsou sice jinak správné, ale mají funkci zvláštní, a proto se vyskytují v mluvě přirozené zpravidla jen řídce. Taková jest na př. vazba *jest mi* (*činiti*), které autor užívá s velkou oblibou, a to i tam, kde nejde o přirozenou povinnost (na př. »všem nám jest umříti« a pod.), nýbrž o zcela obyčejnou potřebnost, nutnost, na př.: před ukvapenou generalisací *je* arci důrazně *varovati* 117 m. je třeba, nutno varovati; *bylo by* četnými konkretními příklady *rozrůznit* a *kontrastovat* obojí typ 119 m. bylo by třeba, a pod. 144, 157, 192 a j. velmi často. Strojeně zní v české řeči také galicismus: *a je to rovněž romantika, z níž* vychází G. Keller

93; v češtině stačí k důrazu pouhý pořádek slov, zde na př.: a rovněž z romantiky vychází G. Keller. Mnoho jiných nepřirozených nebo dokonce násilných obratů bylo způsobeno snahou, vyjadřovati se co nejstručněji. Odtud asi třeba vykládati autorův zvláštní způsob, jímž spojuje dva uvozovací členy větné (spojky, zájmena) při jediné větě, na př.: povšimnouti si případů, *za nichž a kterak* básníci si uvědomují 7; *přesto a třebaže* se v Zeleném Jindřichu výslovně obrací (Keller) proti módě 56; těžší otázkou bylo, *zdali a kterak* lze sen předvésti na jevišti 86; (bratr) *podle něhož a jemuž* na počest byl svým dědem obdařen stejným jménem 164; ba najde se i takovéto podivné spřežení: smysl pro pojmová příbuzenství . . ., jichž si v denním životě sotva *máme kdy a chuť* všímat 172. Podobný ráz má také věta: (Goethe) vnesl jasné světlo *do některých hlubin zvlášť umělcovy a myslitelovy* duše 12; zde bychom raději položili složitý přívlastek za podst. jméno (do hlubin duše zvláště umělcovy a myslitelovy). Snahou po stručnosti si vysvětlíme také, proč autor tak často a na újmu svého stylu sahal k výrazům neslovesným i tam, kde by byl mohl svou myšlenku mnohem lépe, jasněji a uhlazeněji říci celou větou. Na př.: k jejich vyjádření (t. příliš velké bolesti nebo radosti) básníci odjakživa zříkali se výrazu slovního 9 m. když je měli vyjádřit a pod., (nelze přece říci »zřeknu se procházky k tvé návštěvě« m. »přijdeš-li, zřeknu se« a pod.); postavíme-li proti němu podobiznu tak ostrých tahů (!) jako Erbenovu 118 m. s tak ostrými rysy, jako je (podobizna) Erbenova; bolestný smysl, jenž se skrývá ve floskulích, snadno pokládaných za bezvýznamná úsloví 21 m. která by snadno mohla být pokládána, nebo která se obyčejně pokládají (smysl autorovy stylisace není dost jasný); zda tam (v počátcích »Slávy dcery«) snad nebyly možnosti vývojové, předčasně zaražené a opuštěné 243 m. možnosti, které potom byly opuštěny (byly-li v těch počátcích, nemohly být přece opuštěny už tam, nýbrž později, jinde); líčen (t. spisovatelem) ve vší bolesti svého poznávání a přec i lehce ironisován, zamotává se pan Goldjakin do sítě, z níž není vyváznutí 194 m. spisovatel líčí ve vší bolesti . . ., ale s lehkou ironií, jak . . . (ani zde nelze se dobrati přesného smyslu, který chtěl autor vložiti do tohoto velmi nesourodého spojení); (Cardillac) který, od spoluobčanů pokládán za vzor mravopočestnosti, tajil v svém nitru démonickou touhu po zlatu a špercích 204 m. byl sice pokládán . . ., ale tajil . . ., nebo: ačkoli byl pokládán . . ., tajil; (básník) jenž, zrozen k dívání, zpívá 39 m. ačkoli byl zrozen; Tieckem, zvlášť uctívaným Zerbinem připravena, měla Hoffmannova stilistická zvláštnost pronikavý vliv 71 m. Hoffmannova

zvláštnost, která byla připravena Tieckem, zvláště jeho uctívaným Zerbinem, měla pronikavý vliv; co se mu (Kellerovi) zdálo, mělo, posuzováno podle jeho záznamů z let 1846-8, pravý kellerovský půvab 98 m. posuzujeme-li to podle... Záliba ve vazbách jmenných přiměla autora často nahradit infinitiv podstatným jménem slovesným; na př.: pokusy *vzpomínání* 157 m. pokusy vzpomínat, neschopnost *rozeznávání* 162 m. rozeznávat, obtíž *znázornění* 165 m. znázornit, úsilí *po překonání* polarity a *o* (!) *převedení* protikladů 200 m. úsilí překonat ... a převést, a j. Proto také často užívá autor umělých a strojených přídavných jmen na *-ší, -vší:* spor *pojivší se* k problému barev u Homéra 33 m. který se pojil, osoby *zůstavší* doma 134 m. které zůstaly, *procitnuvší* spáč 75 m. procitlý, který procitl, a často tak. Nepříjemný dojem manýry vzbuzují častá příčestí bez příslušného přechodníku slovesa pomocného, na př.: kdo by, obeznámen s klasickým dramatem Němců, nevzpomínal, kterak ... 131 m. jsa nebo byv obeznámen; jedna část jeho (dvojníkovy) bytosti, druhé nepovědoma, mechanicky vykonává pohyby a činy 207 m. jsouc nepovědoma; literární analysa, jež vědoma si bohatství své látky.... spokojuje se tím, že 208 m. jsouc si vědoma, atd. Sloh autorův je bez potřeby kažen také přídavnými jmény na *-telný,* jichž se tu po německém způsobu užívá v doplňku místo výrazu slovesného, na př.: od (Březinovy) básnické osobnosti však rýmované ony senáry jsou prostě *neodmyslitelné* 282 m. nelze si je od ní odmyslit, nebo: nelze si jeho osobnost myslit bez nich; závěrečná pointa je stěží *přeložitelná* 226 m. dá se stěží přeložit; proti hojným případům, kdy velké dílo převodem je seslabeno, jsou *myslitelné* doklady, že z nějaké básně průměrné teprve překladem se stane pravý tvůrčí čin 261 m. lze si mysliti, představiti, a j. často. Z napodobení cizích vzorů (francouzských a německých) pocházejí také rozličná určení kladená na počátek věty beze spojky a mající zdánlivě ráz jmenných vět, na př.: dědic minnesingerů nespokojuje se (Bürger) pouhým výčtem krás m. jako dědic minnesingrů; umělec každým coulem, na oko dával Hoffmann za pravdu dobrému občanu 66 m. třebaže sám byl umělec každým coulem; sám znamenitý hudebník, uváděl (Heinse) světlo ve vztah k hudbě 61 m. sám jako znamenitý hudebník, nebo: sám jsa znamenitý hudebník; atd. Nechuť autorova k slovesu jde dokonce tak daleko, že je někdy vynechává ve větě docela bez příčiny, jakoby jen z jakési idiosynkrasie, na př.: četné variace dvojníkovského námětu kolísají (se) mezi abstrusní magií a skeptickou ironií. *Tak tomu* v satirické pohádce o malém Zachesovi 189 m. tak je tomu; negace tedy a klad A a Non A spřeženy spo-

lečným zvukem: *i to* hluboce příznačné pro Březinovu techniku 231 m. i to je příznačné; *tak tomu* i u Kollára 239 m. tak je tomu; *Čímž* dva sonety ještě nápadněji nežli předtím *přiřaděny* k sobě jako organická dvojice. 242 m. tím jsou . . . přiřaděny (je to celá jednoduchá věta!), atd.

Z jiných vad autorovy skladby třeba vytknouti ještě, že užívá přechodníků leckdy jen schematicky, t. j. tam, kde není pro ně vhodné příležitosti ve větě, na př.: mluva se k tomu (dorozumívání) nehodí, ježto nedovede malovati duše, poskytujíc nám pouze rozervané zlomky 20 m. nýbrž poskytuje nám jenom . . . (autorova stylisace by znamenala: mluva nedovede malovati duše a při tom nám poskytuje jenom rozervané zlomky); Wackenroderem a Tieckem jsouc tušena, Schlegely a Novalisem horlivě proklamována, ustalovala se myšlenka o vespolném spříznění všech umění 63 m. byvši tušena Wackenrodrem a Tieckem a proklamována Schlegly a Novalisem (nejde přece o děje současné!), anebo ještě lépe: myšlenka . . ., jež byla tušena . . . a proklamována . . ., ustalovala se . . .; a j. Vidím v těchto příkladech nové svědectví o tom, že přechodník je v moderní češtině tvar mrtvý a že ani dobří stylisté nemají pro něj dostatek porozumění. Nebylo by lépe vyhýbati se mu aspoň v takových případech, kde se sám do pera nevnucuje?

Některé odchylky vznikly zřejmě z autorova přebroušení, z přemrštěné snahy vyjádřit se spisovně. Proto asi užívá na př. záporného genitivu přes míru: přesného *důkazu provésti* as nelze 171 m. přesný důkaz; nebudeme tohoto *výrazu aplikovati* na . . . 51 m. tento výraz, a pod. Často bývá vynecháno ukazovací zájmeno i tam, kde je ho třeba k označení, že jde o věc určitou, o níž již byla předtím řeč, na př.: námět přešel do operety 166 m. ten n. tento námět; není téma dosud vyčerpáno 220 m. toto téma; také ostatní oblasti umělecké mají na jevu zájem 52 m. mají o tento jev zájem; základní díla o problému jsou z r. 1881 52 m. o tom problému n. o onom problému; (Utitz ukazuje) jak různorodé bádání se zahrnuje pod široce jednotící názor 111 m. pod onen názor; značné rozpory v pokusech o vysvětlení jevu 143 m. onoho jevu, atd. Také jindy chybí zájmeno ukazovací, na př.: ale jak je s Baudelairem? 57 m. jak je tomu s B.? (každý z těch výrazů má jiný smysl: »jak je tomu s otcem?« = jak se věci mají v případě otcově; »jak je s otcem?« = jak se mu daří, jak se mu vede, jaký je jeho stav); účast primérních pudů . . . nebude popírati ani kdo se nesdílí o víru v jejich samospasitelnost 107 m. ani ten, kdo; je nápadné nejen, že učení o věčném návratu ruší dřívější

myslitelovy soustavy ..., nýbrž i, že ... se odchyluje od pravého stavu věcí 154 m. nejen to, že ..., nýbrž i to, že ... V oboru zájmen se také chybuje záměnou relativa za demonstrativum, na př.: básnická tvorba zakládá se na schopnosti, vyjadřovati stavy duše výrazem slovním; *při čemž* duši pojímáme v širokém významu vědomí i podvědomí 7 m. při tom; ale již 1824 provedeno významné přeskupení ... *Čímž* dva sonety ještě nápadněji nežli předtím přiřaděny k sobě 242 m. Tím; ani on (Grün) pro žhavé barvy jihu není zrozen, ... *Čímž* jest udán rozdíl mezi ním a jinými lyrickými osmačtyřicátníky 45 m. Tím, atd. Zbytečně se přidává zvratné *se* k podst. jménům slovesným, na př. *zajíkání se* 15, *honosení se* 66, a j. Jindy je zase vynecháno, na př.: *mní být* knížetem 74 m. mní se (být) knížetem (srov. vidím se králem a pod.). Nečeským způsobem bývá kladeno zájmeno *svůj* jako pleonastický přívlastek, na př.: (Stavrogin a doktor) mají *své* obdoby v tajemném počínání Poeových provinilců 201; (poměr přátelství) co chvíli hrozí přejíti ve *svůj* pravý opak 203 m. hrozí se změniti v pravý opak, atd.

Slovník autorův je velmi bohatý a dokonale je přizpůsoben básnickému stylu, v němž je napsána většina odstavců. Ale i na něm lpí kletba jazykové porušenosti, společná celé nynější generaci spisovatelské. A tak i po lexikální stránce najdeme leccos, co není ve shodě s duchem našeho jazyka. Jsou to především slova papírová, vyskytující se jen v neživotném jazyce knižním, na př. *tudíž* 16, 25 a často m. tedy, proto; *posléze* 49 a č. m. konečně; *po výtce* 115 m. hlavně, zvláště; dojista se však v tomto *sledu* (článků) zračí osobní dráha autorova 297 m. pořádku; *sled* hlásek 266 (a pod. často) m. pořádek; je *dlužno* hledati 202 m. třeba; *zastance* 44 m. přívrženec. Často bývá užito jinak dobrého slova v nevhodném spojení, na př. *či, čili* 48, 62 a č. m. nebo, neboli; *neb* 55 m. neboť; *nejryzejší* umění 12, údaje *ryze* životopisné 25 a pod. často m. nejčistší, čistě; *sledovati* cíl 13 m. jíti za ním, směřovati k němu; *vůči* m. k, vzhledem na (*vůči* takovémuto hemžení jevů ... je dobře hned předem naznačiti měřítko hodnotící 101 m. pro hemžení, vzhledem na ně); (odborná literatura) *zná* udati obdoby 65 m. umí, může, dovede; *různé* přeludy 86 (pod. 129 a č.) m. rozmanité; *přerůzné* jsou důvody 173 m. přerozmanité; text zaslechnuté písničky je *lhostejný* 98 (pod. 99 a j.) m. nezáleží na něm, je vedlejší; činitel, jehož naprosto nelze *pohřešovati* 122 m. bez něhož nelze být, se obejít; nevraživost pokrevenců, usilujících *druh druha* skolit 163 m. jeden druhého; (myty) odvozovaly původ velkého héroa od pozemského otce a *současně* od pána nebes 167 m. zároveň; rozpolcenost lidského

vědomí *tvoří* myšlenkový základ těch kapricí 188 m. je; zachovat hudbu (verše) *na úkor* obsahu 267 m. na újmu. Nevhodně je někdy užito zájmena *jenž* m. který, kdo, na př. velký není bol, *pro nějž* lze nalézt slova 9 (snad citát) m. pro který (je to věta obecné platnosti, týkající se každého takového bolu); ten, *jemuž* byla uloupena podoba, přestal existovati 168 m. ten, komu (t. j. každý, komu byla uloupena podoba); již Artemidorův snář předpovídal konec pacientovi, *jemuž* se zdálo, že se shlédl v zrcadle 173 m. kterému (t. j. každému takovému to předpovídal). V mnoha případech je setřen pravý význam spojky *-li, jestliže,* takže se z ní stává čistě formální slovo s velmi neurčitým obsahem. Autor tu k své škodě jde za příkladem frázovité, vnitřním prázdnem nabubřelé češtiny novinářské, v níž právě nedostatek myšlenkového soustředění a ledabylost v logickém spojování představ vede k takovým obsahově rozplizlým slovům, která mohou znamenati všecko na světě, ale ve skutečnosti neznamenají nic. Na př.: *Trpěl-li* jí (Goethe nevyslovitelností) v erotice, v mystice, v přírodní poesii, jest také jeho vědecké snažení provázeno mučivými pochybnostmi o dosahu a obsahu slovního výrazu 18; tu není ani dvojčlenná otázka, ani vztah podmínkový, ani připouštěcí, a pravý smysl musíme hledat teprve analysou celého kontextu; jde tu patrně o větu přirovnávací, tedy: Stejně jako trpěl nevyslovitelností v erotice . . ., tak jest také jeho atd. A tak nejasně se vyjadřuje autor často, na př.: *přišel-li* Sigismundo k poznání, že »snem celý život jesti a sny samy též jsou snem«, napověděl, že . . . 86 m. tím, že přišel . . ., napověděl; *byla-li* nosnost psychiatrických metod . . . zkoušena na řadě jevů světového písemnictví, naskýtá se otázka po jejich platnosti v literatuře domácí 117 (smysl je vůbec nejasný, snad je tu spojení odporové: kdežto byla dříve nosnost zkoušena na četných jevech světového písemnictví, naskýtá se nyní otázka . . .); a *je-li* nekultivované mysli blízko příbuzenství zrcadla s ozvěnou, napovídá cos o svazku mezi nimi také básník dost málo naivní: neboť je to as více nežli náhoda a duchaplná hříčka, *spojuje-li* Ovid mytus o Narkyssovi a o Echo 173 (smysl je patrně: příbuzenství zrcadla s ozvěnou je blízké nejen nekultivované mysli, nýbrž i básník dost málo naivní napovídá cos o svazku mezi nimi; není to asi náhoda, že Ovid psal . . .); *jestliže* Goethovy »Dumpfheit« a »Stille« . . . byly srovnávány s východem slunce, lze voliti pro Kleistovy pomlky . . . příměr s blýskavicí 19 m. jako; *jestliže* V. Nezval ve výboru z Mahena blouzní . . . o jeho »Měsíci«, říká daleko více sám o sobě než o autoru vykládaném 53 m. když, tím, že. A podobně na str. 178, 256 a j. Domnívám se, že autoru,

který dovede myslit tak přesně a vyjadřovat myšlenky tak přiléhavě jako Fischer, by nebylo za těžko vyhnouti se takovýmto stylistickým nepřesnostem, hodícím se leda tomu, kdo potřebuje zakrývat myšlenkovou prázdnotu.

Vliv pokažené mluvy knižní se projevil také v tom, že se užívá slov nečeských buď významem, buď formou, na př.: *vyvolávati* nudu, počitky 38, *vyvolávati* náladu 9, vzpomínku 29, dojem 20 a tak velmi často m. buditi, probouzeti, vybavovati a pod.; *bezprostřední* podobnost 17 (a pod. 146, 281 a j.) m. blízká, přímá; *bezprostředně* před tím 195 m. přímo, právě před tím; *vyslovený* odpůrce umění 18 a j. m. vyložený, rozhodný, zřejmý (je vidět, jak nejasný smysl má tento germanismus v češtině); letory *vyslovene* »cyklotomní« 113, pod. 114, 118 a j. m. zřejmě, nepochybně; slovo je mu *u porovnání* s myšlenkou hodnotou druhého řádu 20 m. vzhledem na myšlenku; souviseti co *nejúže* 21 m. co nejtěsněji (co souvisí, je *těsně* u sebe, nikoli *úzce);* dramatici jsou *úzce* spiati s romantismem 93, a j. pod. m. těsně; *předstupeň* 28, 125 a j. m. nižší, předcházející stupeň; *poměrně* řídký jev 30 m. dost řídký; *v tomto ohledu* není podstatného rozdílu 36 m. po této stránce, v této věci; (nevšímavost) vyznačovala v koloristickém *ohledu* řadu estetických soustav 38 a pod. jinde m. byla po stránce koloristické znakem mnoha estetických soustav, nebo: nevšímavost k stránce koloristické byla znakem . . .; je *bráti ohled* na to 54 m. třeba míti zřetel na to, míti na zřeteli to; *bráti zřetel* na znaky estetické 144 m. míti zřetel; *sledovati* cíl 63 (a pod. často) m. říditi se cílem, jíti za cílem; *docíliti* dojmu 44 m. vzbuditi jej; v čidle jsou *vyvolávány přiměřené* počitky 51 m. jsou buzeny, vybavovány příslušné počitky; proces *nejpřiměřeněji* označovaný francouzským »synesthésie« 56 m. nejvhodněji, nejvýstižněji; *vyzvednutí* této snahy 59 m. zdůraznění; (prvky) *se rozpadají* ve dvě dvojice 63 m. dělí se; jednotící znak *spočívá* v tom, že . . . 51, kouzlo Wildeovy mluvy *spočívá* v paradoxních asociacích 54 a j. m. záleží, je; nemístné *přehánění* 52 m. přepínání, nadsazování; *přeháněti* rozdílnost tělesných zjevů 118 m. přepínati, zveličovati; metoda *přehnaně* fysiologická 143 m. přespříliš, přepjatě; proti *přehnaným* zvukomalbám 70 m. přemrštěným, přepjatým; *v celé řadě* případů 55 (a pod. často) m. v mnoha případech; nespokojoval se jen *přemírou* obrazů 64, 180 a j. m. nadbytkem; hned *nato* 75 m. potom; *prosaditi* svůj vlastní styl 71 m. uplatniti; pravidlo, které *se prosazuje* jasněji 232 m. uplatňuje se; *úzkoprsé* nazírání 77 m. omezené, malicherné, měšťácké (zas ta neurčitost nesprávného výrazu!); *úzkoprse* moralisující doktrinář 120 m. malicherně, příliš úzkostlivě; puristická *úzko-*

prsost 255 m. malichernost, úzkostlivost; za bílého dne *nachází se* (člověk) ve snách 91 m. je, žije; *směrodatný* 95 m. rozhodující; v přátelském *kruhu* 95 m. v přátelské společnosti, mezi přáteli; běží *v prvé řadě* oč 94 m. především, hlavně, na prvním místě; *v neposlední řadě* 96 m. ne na posledním místě; most *vyhlížející* jako pozemská obloha 99, pod. 173 a j. m. vypadající; velká část něhy kellerovské je *podmíněna* tím, že zděděným frásím dovede vdechovati nový život 99 (a pod. často) m. je působena, vytvářena; účinek zrcadel je *podmiňován* dvojím zřetelem 171 m. působen, řízen, závisí na dvojím zřeteli; je *vzíti* v úvahu sugesci 102 m. je třeba hleděti k sugesci, míti ji na myšli, na zřeteli, dbáti jí, nezapomínati na ni (je ovšem zase zcela nejisté, co tu autor mínil); *v úvahu by přicházela* i tradice ruského románu 147=?; *určití* básníci sami pociťují spřízněnost 103 m. někteří, jistí; poslední desítiletí *vykazuje* .. nejeden příspěvek k vědě o charakteru 111 m. přineslo, podává, obsahuje; druhou odchylku *vykazují* Básně 242 m. odchylka je v Básních; zachycení umělců *pomocí* filmu 118 m. filmem; onde *platí* vnímání a vzpomínání *za* kvantitativně odstupněné veličiny jednoho a téhož rodu 121 m. je pokládáno za různé stupně; (úcta k faktům a spravedlnost) filologovi *platí za* základní ctnosti 211 (podob. 213 a j.) m. filolog je pokládá za ctnosti; nápoj zapomínání ... *má důsledkem, že* Siegfried zapomene na minulost úplně 128 (podob. 269) m. způsobí, zaviní; (umělecké pudy literárního badatele) *mají následkem,* že přednost se dává autoru, s nímž ... 215 m. jsou příčinou; *v důsledku* zaslechnutého jména Brynhildina 128 m. protože zaslechl; *těsně* před smrtí 129 m. před samou smrtí; *výlučně* 130 m. výhradně, jenom; shoda mezi nimi se zdá naprosto *vyloučena* 212 m. nemožná; kdož *se omezovali* na výklad fysiologický 175 m. přestávali na výkladě; jeden z podstatných znaků romantiky, *protilehlý* oné druhé základní tendenci 179 m. protivný, odporující, opačný; *prolistoval* jsem (knihu) 186 m. prohlédl, pročetl; svody, jimž historik *vysazen* není 217 m. vydán; *položit* problém 218 m. stanoviti, vytknouti; *sestávati* 241 m. skládati se; *mimořádné* postavení 241 m. zvláštní; *přirozeně* 254 a j. m. ovšem, arci; *na základě* konkretních zkušeností uvésti příklady 264 m. z konkretních zkušeností; článek *doznal* souhlasu 291 pozn. m. setkal se, byl přijat se souhlasem; *prvořadá* důležitost 282 m. vynikající, největší; aby díla nebyla *nazírána* pod dojmem školy 282 m. vnímána, chápána (či posuzována?).

Po tomto dlouhém seznamu výtek zdá se mi nutné poznamenati na obranu autorovu, že je to seznam velmi podrobný a že

v něm nechybí takřka nic podstatného. Dbal jsem té úplnosti úmyslně, neboť jsem nechtěl zanedbati velmi poučnou příležitost, důkladně rozebrat jazyk díla, které možno pokládati za výkvět naší odborné literatury. Ukázalo se, že je novým dokladem trpké pravdy o obecném úpadku našeho jazyka, z něhož nejsou vyňati ani nejlepší stylisté, a že je svrchovaný čas, aby se začalo upřímně pomýšleti na ráznou pomoc. Přese všechny ty výtky mohu jen znovu zdůrazniti, že nedostatky Fischerovy knihy jsou bohatě nahrazeny mnoha přednostmi jinými, především podivuhodnou přesností a lehkostí výrazu a kladnými hodnotami stylu vůbec. Styl Fischerův je dokonalým, organickým spojením vybroušené mluvy básnické a přesné mluvy vědecké. Některé odstavce jsou jakoby tepány ze vzácného kovu, a stylistický účinek jednotlivých kapitol roste postupně až ke shrnujícím závěrům, přesvědčujícím svou vnitřní silou. Za příklad uvádím zvláště konec kapitoly o Březinově rýmu a o překládání básnických děl. Básnický dar Fischerův se projevuje v přiléhavých metaforách a přirovnáních (srov. na př.: »tam se odráží skvostný rým *passát: nassát* od sedmi koncovkových rýmů, *působících jako chtěný rub lesklé medaile*« 232, a j. v.). Bohatý slovník autorův dovoluje, aby volba slov, zvláště epithet, byla co nejvýstižnější. Nevyhýbá se ani slovům z jazyků cizích, čeká-li od nich zvýšený účinek, na př. Nibelungenvers 225, tato Březinova »trouvaille« 230, souvenir du présent 149 a pod. Věty Fischerových essayí proudí zpravidla lehce a volně a ani tam, kde jsou nejsložitěji rozvité, nepřestávají být jasné a srozumitelné. Jindy zase úmyslně užívá jakéhosi stylu zkratkového, který při výhradním zřeteli na věcnou stránku je jenom jakoby surogátem stylu, na př. na str. 225: »A ‚Magické půlnoci': pokus o rytmické oproštění; prvý případ — nehledíme-li snad k školským začátkům — že Březina užívá trochejů, zdomácnělých zvlášť v písni lidové.« Podobně je tomu na str. 226, 233, 235 a j. Spojuje tedy výhodně retorickou šíři s lakonickou stručností. Při tom jsou periody Fischerovy takřka nabity představami a poznatky, jichž se autor snaží vždy v jednom větném celku obsáhnouti co nejvíce. Hojná jsou v řeči Fischerově také přídavná jména a příslovce vyjadřující zkráceně rozličné vztahy mezi představami (upozornil na ně Q. Hodura v min. čísle NŘ. na str. 16 n.), na př.: *snový* děj 86, *snová* psychologie 88, *snová* tvořivost 146; *rozumově* nevymezitelný soujem 59, *názorně popisní* empirikové 113, situaci *dějově* znejasnit 276 a pod.

Důležité je však zjištění toho, že všude tam, kde je slabina ve stylu Fischerově, je zároveň také chyba proti duchu jazyka. Tak

na př. na všech místech, kde autor bez příčiny nahrazuje vazby slovesné výrazy jmennými, je porušen plynulý tok jeho řeči, autor je nucen ke vstavkám a rozličným neorganickým vložkám, větu násilně přetrhuje pomocnými čárkami, jež hromadí často až zbytečně, a krása stylu se mění v jakousi z nouze nastavovanou mosaiku. Na př.: »Nicméně vyžaduje otázka jednak doplňků, jednak i nového řešení, při němž, vedle uplatnění slohových hledisk, bude dbáti zásady genetické, aby se ukázalo, jak postupoval vývoj Kollárův od Básní z r. 1821, obsahujících 86 znělek, přes Slávy dceru z r. 1824, v níž přibylo 65 čísel, k definitivní úpravě o 645 sonetech« (238). — »V odporu ke Kollárově teorii (a začasté v souhlase s jeho praxí) je českému trocheji dbáti, aby, nehřeše proti nebezpečí přízvuku, hojným rozkrajováním slov, tedy řadou výrazů jedno-, troj- a pětislabičných bojoval proti nebezpečí rytmické jednotvárnosti« (241; rozdělená slova by bylo ovšem lépe vypsat: jednoslabičných, trojslabičných a pětislabičných). — O rozmanitých nepřesnostech stylistických, zaviněných výrazem mluvnicky nesprávným, byla řeč už výše. Je z toho vidět, že styl a jazyková čistota jsou nerozlučně spojeny přímým vztahem příčinným. Kde není jazykové správnosti, není ani dobrého stylu.

Jiří Haller.

Z NAŠICH ČASOPISŮ:

V Kronice všesvětového sdružení Nováků v Praze (r. I, č. 1) vykládá Josef Zubatý o původu příjmení *Novák*. Přijmení *Novák* jest původem staré známé podstatné jméno obecné *novák* a svým tvořením příponou *-ák* z příd. jména se podobá jménům jako *chytrák, hlupák, chudák. sprosťák* (pozdější *sprosťák* má příchuť nadávkovou). Obecné jméno *novák* znamená prostě člověka nového nebo novodobého proti lidem doby starší. Jiný a častější význam jest ten, že *novák* je buď novým příslušníkem nějakého společenského útvaru, aneb dělá něco nového a tím se liší od jiných. V staré češtině, v dokladech ze stol. XV. a XVI., se mluví o *nových* nebo *novotných* vojácích, kteří se míchají mezi staré vojáky, anebo o neumělých a nových apatykářích a myslí se tím vojáci neb apatykáři začátečníci. Dnes je nový lékárník nebo učitel takový, který se někde nově usadil, a ne takový, který teprve začíná svoje povolání. Zato říkáme začátečníkům v povolání *nováček;* v starší době jim říkali také *novák*. Tak znamenal *novák* klášterního novice, *novákyně* klášterní novicku (příd. jm. *novácký)*. V bibli Kralické se praví, že biskup nesmí býti novák (řec. neofytos), t. j. teprve nedávno pokřtěný. V slovenštině podle dokladu ve Slovenských Pohľadech je *novák* kněz nově přistouplý z protestanství ke katolictví. U Zikm. Wintra se dočteme o *novácích* (nebo *novinnících, novětnících, novědlnících)* proti *vetešníkům* (nebo *refléřům, prtákům)* u počestného řemesla ševcovského a Jungmann má

doklady, v nichž slovo *novák* má význam spíše »novotář« (také se říkalo *novotník*). V obecném usu v Čechách i na Moravě znamenal *novák* také krejcar, *půlnovák* půlkrejcar neboli trojník.

V dnešních příjmeních Nováků mohou být ukryty všechny uvedené významy obecného slova *novák* a snad ještě i jiné, které budou jinými slovnikáři nalezeny. Čteme-li v staré češtině Petr *Novák*, nevíme, nemáme-li vlastně čísti *novák*, to jest, je-li *novák* ještě pouhým označením osoby či již skutečným příjmením. *Nováčkové* nejsou než zdrobnělí *Novákové*, ale zdrobnělost neznamená vždy malou postavu, nýbrž může být také projevem něžnosti.

Řeč jugoslávských Čechů. V Charvátsku (asi uprostřed mezi Záhřebem a Osijekem) je přes dvacet osad, které jsou obydleny z valné části českými přistěhovalci. Střediskem tohoto českého osídlení je okresní město Daruvar. První čeští přistěhovalci přicházeli do okolí Daruvaru už asi před sto lety, hlavní jejich proud však pochází z doby asi před padesáti lety. O jejich řeči uveřejnil nyní Fr. Burian dva články v Našem zahraničí (IX, 138—150 a XI, 18—21). Dovídáme se z nich, že základním nářečím českých osadníků je nářečí středočeské, ačkoli nejvíce přistěhovalců bylo nikoli ze středních Čech, nýbrž právě z okrajových končin českých. Ale ku podivu středočeské nářečí jaksi ovládlo, ostatní nářečí česká i moravská v něm utonula tím, že se nářeční rozdíly vyrovnaly. Někde se i Slováci počeštili, v jiných krajích však zase Čechové se poslovenštili.

Obraz této české výspy, jak nám jej kreslí autor, není právě potěšující. Tamější Čech prý nedbá o čistou a řádnou češtinu, splývání s charvátským živlem postupuje nezadržitelně. Není ani divu. Prvotní přistěhovalci byli zpravidla nemajetní lidé, kteří s velikou námahou »krčili« (káceli) lesy, vzdělávali půdy na role a vinice a stavěli si své příbytky z »nabíjené« hlíny. Pomalu se vzmáhali, bohatli, ale duše při tom chudla. Ač v lecčem vynikali nad Charváty, v lecčem se zase s nimi sblížili, zapomínajíce na styk se starou vlastí. Slavonské ovzduší prý nikterak nepodporuje vývoj duše. Tím se míní m. j. bezedná bláta, časté zabíjačky, vlastní víno, dobrá slivovice, obligátní návštěvy trhů, množství krčem, laxní morálka. A tak jako celý život slavonských Čechů se přizpůsobuje svému okolí, tak i jejich řeč podléhá silnému vlivu charvátštiny.

Největší vliv má charvátština na slovní zásobu českých osadníků. Jména hospodářského nářadí, budov, jídel, ovoce, odborné názvy některých prací jsou charvátské. Tak na příklad *koruzu* (kukuřici) každý *perušá*, t. j. zbavuje *komušin* (obalu), v zimě ji *rúní* (odrhuje), mladý *klip* (kukuřičný klas) jmenuje *pečeňák*, protože si jej rád peče na ohni. Terminologie vinařská je celá charvátská (na př. *berba* ‚vinobraní', *ciklé* víno ‚zkyslé'). Co je ku podivu, ovocnému stromoví čeští přistěhovalci nevěnovali mnoho péče (starali se více o obilí a vinice), přenechávali ji »hloupým a lenošným« (jak myslí) Charvátům, a tak i příslušné názvy v ovocnictví jsou charvátské. Také jména

tratí, ukazující na bývalou povahu místa, zůstala domácí, na př. *krčovina* (mýtina), *braňovina* (že v lese bylo zakázáno pásti dobytek).

Vliv charvátštiny se jeví dosti silně i v hláskosloví. Přízvuk se porušuje pod vlivem přízvuku charvátského, nejvíce ovšem v slovech původu charvátského (převzatých do češtiny) a v slovech podobných charvátským. V češtině strhují tak zvané prvotné předložky přízvuk na sebe, v daruvarské češtině však nikoli, ba i většina předpon zůstává prý bez přízvuku. Porušuje se ovšem i melodie řeči (známé »zpívání« koncových slabik), ale i kvantita slabik. Nejnápadnější je však to, že ve výslovnosti mnohých charvátských Čechů splývají souhlásky *h* a *ch*, to jest vyslovují všude *ch*, na př. *hlad* i *chlad* vysloví jako *chlad*. Charvátština nemá hlásky *h* (má sice písmeno *h*, ale to se vyslovuje *ch*), zachovala si totiž starší a původnější *g (gora, gost* proti českému *hora, host)*. Hláska *h* tedy v charvátské češtině jeví tendenci zaniknouti. Naproti tomu zas hláska *g*, ve spisovné češtině dosti řídká, nabývá v jugoslávské češtině více půdy *(cigán, Gašpar, Margyta)*. Tím se přibližuje tedy jugoslávská čeština naší slovenštině.

Mění se poněkud i výslovnost souhlásek na konci slov. V naší češtině je t. zv. »volné vyznění«, místo souhlásky znělé se vyslovuje neznělá (místo *dub* se vyslovuje *dup)*. V charvátštině toho není, tam se znělá na konci slova vyslovuje vždy jako znělá. Daruvarská čeština se i v tom poněkud podobá charvátštině. Vliv charvátštiny je dále v tom, že se místo lidové české výslovnosti *ej (dobrej)* uslyší leckdy *y* a že se ztrácí hiátové *v* (místo lidového *vokolo* se říká *okolo)*. Není tu snaha vyslovovati přesně podle spisovné podoby, nýbrž vliv toho, že charvátština nezná ani změny *ý* v *ej*, ani hiatového *v*.

Je tu tedy původní stav jen o trochu lépe zachován než v češtině americké, o níž bylo referováno v NŘ. IX, 237—243.

Ve 4. čísle časopisu Naše doba vykládal K. Erban o jazykové správnosti a dotkl se také metody, které užívá Naše řeč při své činnosti. Erban mezi jiným ukazuje na to, že prý není u nás stále ještě úplné jistoty v otázkách jazykové správnosti a že i Naše řeč leckdy musí měnit své výklady. Nemá se prý zapomínat, že jazyková správnost není pojem neměnný, neboť jazyk se ustavičně mění; co je nesprávné dnes, může býti za nějaký čas uznáno za správné. Erban proto doporučuje, aby byla praxe jazykové kritiky co nejmírnější. Jako příklad přemrštěné výtky uvádí tvary *kolísati, ztroskotati* (bez *se)*, kterých prý nikdo v řeči neužívá. Není spokojen ani s tím, že Naše řeč v svých referátech o knihách českých autorů přestává jen na kritice chyb jazykových, tedy negativní stránky díla. Přál by si, aby si všímala spíše kladných hodnot stylistických a učila dobrému stylu, protože toho právě nejvíc potřebujeme. K těmto Erbanovým výkladům je třeba připojit několik poznámek. Je pravda, že za těch patnáct let svého trvání opravila Naše řeč leccos ze svých starších výkladů, ale nikdy v tom neviděla slabost, nýbrž právě svou přednost. Nebylo by dobře, kdyby lpěla tvrdošíjně na svých pouč-

kách i tehdy, když se prokáže, že živý jazyk je svým vývojem už daleko předstihl. Ale Naše řeč si byla zároveň vědoma i toho, že nelze cestu do spisovného jazyka otvírati všem novotám, které se v živé řeči vyskytnou, nýbrž že je nutno zachovávat v této věci rozumnou míru. Už proto je třeba k tomu velké opatrnosti, že jazyk spisovný a řeč hovorová jsou dvě oblasti se zcela různou funkcí, a nelze tedy jednotlivé výrazy přenášeti prostě z jedné z nich do druhé. Prohlásila-li někdy Naše řeč o některém výraze, který předtím kárala, že je správný, učinila tak po zralém uvážení všech okolností a po nepochybném zjištění, že si jazyk sám už přizpůsobil takový výraz svému duchu a že ho potřebuje. Trvá-li pak Naše řeč na některé výtce, má k tomu ovšem stejně dobré důvody. Tvary *kolísati, ztroskotati* (bez zvratného zájmena) se u nás vtiskly na místo původního *kolísati se, ztroskotati se* vlivem německých slov *schwanken, scheitern,* nevyšly tedy z ducha českého jazyka. Protože pak dobří spisovatelé ještě i dnes užívají původních tvarů správných, nevidí Naše řeč příčiny, aby schvalovala ony novotvary, vzešlé z cizího ducha. Ukáže-li se však, že se mezi *kolísati* a *kolísati se* vyvinul ve spisovném jazyce už významový rozdíl, jak tvrdí Erben (t. *kolísati se* s významem fysickým, *kolísati* s významem přeneseným), a že je to novota jazyku užitečná, ani Naše řeč se tomu bránit nebude. Ale takové věci nestačí jenom tvrdit, nýbrž třeba je především zjistit a doložit z látky jazyka samého. Dokud tohoto pevného zjištění není, dotud nelze s dobrým svědomím schváliti takový výraz pochybného původu. A tak je tomu ovšem i u podobných slov a tvarů jiných. — Erbanova výtka, že se Naše řeč zabývá zpravidla negativní stránkou jazyka, není nová. Totéž vytýkal kdysi i prof. A. Novák a odpověděl mu prof. Ertl v úvaze »Co dělat?« (otištěné nejprve v Národních listech a nyní pojaté prof. Hýskem do posmrtného souboru Ertlových úvah »Časové úvahy o naší mateřštině«, Praha 1929). Je základní omyl v domnění, že jazyk a stil jsou dvě věci různé. Dobrý stil je jen vyšší útvar dobrého jazyka. Stilistické umění přece nevyrůstá jenom z nějakých imaginárních schopností, nýbrž z látky a z výrazových možností, které podává jazyk. Dokonalý stilista může být jen ten, kdo tu látku a ty možnosti svého jazyka dokonale zná. Vrozené nadání stilistické samo o sobě tu nepomůže docela nic, stejně jako by třebas zázračné nadání hudební neučinilo virtuosa z toho, kdo by se dokonale neseznámil se svým hudebním nástrojem. Nadání usnadňuje práci a urychluje přípravu k umělecké činnosti, avšak není ještě samo uměním. Z toho ovšem vyplývá naprosto jisté faktum, že první podmínkou dobrého stilu je jazyk. Snaží-li se Naše řeč tříbit a zdokonalovat náš jazyk, pracuje tím také o základě, na němž má býti vystavěn dobrý stil. Dokud ten základ nebude pevný a správný, dotud musí Naše řeč věnovat hlavní pozornost jemu.

V pedagogickém časopise Komenský (r. 57, 1931, č. 5) v rubrice »Mateřský jazyk« je otištěn výklad o tom, jak by bylo třeba upravit vyučování pravopisu, aby jeho výsledky byly lepší než dosud. Autor doporučuje to,

o čem již prof. Ertl podal obsáhlý výklad v Naší řeči (v XII. roč., 1928), totiž aby se mateřskému jazyku učilo individuálně a účelně. Sám se ovšem zabývá jenom formální stránkou jazykového vyučování, t. j. pravopisem. Dosud se zpravidla učilo pravopisu tak, že se probíraly jednotlivé články učebnice v časovém pořádku a že se jim všem věnovalo tolik času, kolik právě dovoloval rozvrh školních osnov. Nerozlišovalo se to, co žáci nedovedou vůbec anebo co jim dělá větší potíže, od toho, čemu se naučí snáze a co nezapomínají. Následek takového mechanického vyučování ovšem je, že žáci v některých věcech chybují stále znova. Proto autor radí, aby si každý učitel hleděl zjistit statisticky, kterých chyb se žáci dopouštějí nejčastěji, aby se snažil najíti psychologické příčiny, proč se jich dopouštějí, a podle toho aby zařídil své vyučování. Bude potom hlavní zřetel mít právě na ty věci, které žákům činí potíže, a výsledky jeho práce, řízené vědomým účelem, budou vydatnější a trvalejší. K tomuto výkladu je připojena přehledná statistická tabulka, kterou autor pořídil podle úloh svých žáků. Na konec se přimlouvá za to, aby učebnice dětem určené byly přizpůsobeny dětskému vnímání nejen metodou, nýbrž i osahem. Ten ať není schematický, vyumělkovaný, nýbrž životný, zpestřený tím, co je dětem nejbližší a co nejspíše může probudit jejich zájem. — To jsou názory jistě velmi rozumné a je opravdu hodno vší chvály, že učitelé sami hledají způsob, jak napraviti nedostatky metod, jimiž se dosud učilo mateřskému jazyku na školách. Avšak jedna věc nás při čtení tohoto článku zarazila a máme za svou povinnost ukázat na ni i jeho pisateli i redakci časopisu Komenský. Je to jazyková stránka toho věcného a jistě užitečného výkladu. Autor, který si je dobře vědom všech hlavních zásad českého pravopisu, chybuje často ve věcech daleko důležitějších tím, že užívá slov a frází cizích českému jazyku. Čteme na př. uměle a zbytečně zaváděný novotvar *výuka* pravopisu m. učení, vyučování; nesprávně je užito podmiňovacího způsobu ve větě »Müllerovy učebnice... jsou nejvhodnější, *byť by* nevyhovovaly obrazu...« m. byť nevyhovovaly n. třebas nevyhovují. Nevhodně se píše: jazykový *poklad,* který žák *vlastní* m. zásoba slov, kterou žák má, která je mu vlastní; *psáti* ve třídě *mluvnicí* z jeho (žákových) zásob slovních m. spokojovati se při výkladech mluvnických (pravopisných) jenom slovní zásobou žákovou (smysl této brachylogie, již citujeme z redakční poznámky na konci článku, není vlastně ani dost jasný; ale je-li naší náhradou tlumočen správně, nelze tu ovšem po stránce věcné docela souhlasit; učitel má přece všude, kde je k tomu příležitost, ponenáhlu rozšiřovat slovní zásobu žáků, tedy i při výkladech mluvnických, do nichž náleží také pravopis). Nevhodná je také elipsa: »V tomto případě píšeme po otazníku nebo vykřičníku malým písmenem« m. píšeme malé písmeno, anebo: píšeme začátek přímé řeči malým písmenem). Ve výraze *zamezilo by se zbytečnému přemílání učiva* je nesprávná vazba dativní m. zamezilo by se zbytečné přemílání (zmatena byla se souznačnou vazbou *zabrániti čemu).* Nepřirozená posloupnost časová je ve větě: »Žákovi zůstane knižní obsah cizím a píše si po svém« (děj vlastně dří-

vější je tu vyjádřen budoucím časem; věta má znít: žákovi zůstává... a píše si, nebo: žákovi zůstane... a bude si psáti). Ale zvláště překvapuje v článku tak krátkém velký počet hrubých germanismů. Píše se: cvičebnice jich (tvarů) *nevyzdvihla* m. nezdůraznila je, *neukázala* na ně dost důrazně; žáci se dopouštějí chyb *následkem* falešné analogie m. chybnou analogií; statistika podala *následující* obraz m. tento obraz; přímá řeč *vykazuje* u chlapců 2.8% m. přímé řeči je u chlapců 2.8% n. přímá řeč u chlapců obsahuje, má...; látka, která *přichází* v životě m. naskytuje se, je běžná a pod.; *v důsledku* Binetovy zásady... nezbývá než... m. podle Binetovy zásady; není tedy *přehnáno,* tvrdíme-li (v red. poznámce) m. přepjato, přemrštěno. Je tu i chyba tvaroslovná: *roztrhnuté* slovo m. roztržené (t. j. napsané rozděleně místo dohromady), a najdou se — snad ironií osudu — i nedopatření v pravopisu, na př.: *podnět* m. podmět (snad chyba tisku, ale je tak napsáno dvakrát za sebou), *tak že* m. takže, *pranyřuje* m. pranýřuje; na str. 182 je čárka chybně napsána už před vložkou v závorce místo až za ní:... příčiny (i tím způsobem, že se táže žáků samých), aby věděl... atd. A konečně není možno nepozastavit se nad podivným stilem tohoto článku. Čteme tu na př. tuto zašmodrchanou větu: »Müllerovy učebnice jsou dosud z učebnic školy měšťanské dětem pro praksi nejvhodnější hojností cvičebné látky«; jejího smyslu se dobereme jenom pozornou analysou. Nebo takové slohové neobratnosti: »U děvčat bylo ve statích: Slova s obojetnými slabikami 6.1% chyb, spodoba souhlásek 4%, stupňování příslovcí 3.2%, slovo zapoměl (!) 2.5% (smysl: Ve statích děvčat bylo: v slovech s obojetnými souhláskami 6.1% chyb atd.); »To (zájem dětí) se způsobí, nabude-li mnoho pěkného říkání, mnoho vtipného povídání a veršování« atd. (m. toho se dosáhne, bude-li míti nebo najde-li dítě v své učebnici mnoho atd.). Autorovi se dokonce přihodilo, že svou stilisací řekl jednou pravý opak toho, co zamýšlel: »Naproti tomu tvary »rozčílil se, teť, vydí, zapoměl, líbylo se, rožnul, potkán, káčer, síkorka, slišel, na židly, chitil, všichní, příjde, za chvíly, paní, sebou« a jiné ještě vyžadovaly by psychologického zkoumání, proč si je žáci po pravopisné stránce tak těžce osvojují« (m. proč jim tak těžce odvykají n. proč si tak těžce osvojují jejich správné náhrady). Přidáváme ještě, že nelze dobře mluvit o slovníku tvarů (»Tyto tvary jsou z těch, které tvoří jádro slovníku« a j.); slovník je souhrn hotových slov a frází, nikoli jednotlivých tvarů nebo pravopisných zvláštností, a proto nelze názvu »slovník« užívati v této souvislosti bez umělé a násilné změny jeho významu.

Upozorňujeme na všechna tato nedopatření v dobrém úmyslu a těšíme se, že bude naše dobrá vůle také v dobrém pochopena. Bojíme se, aby se pro samé starosti o pravopis, který je přece jenom formální stránkou jazykového vyučování, nezapomínalo na našich občanských školách docela na hlavní účel, proč se jazyk mateřský ve školách pěstuje. Největší naše bolest není to, že se u nás píše špatným pravopisem (třebas i to je věc zasluhující nápravy), nýbrž to, že valná většina našich lidí neumí česky mluvit. To je nejvážnější

nedostatek našeho jazykového vzdělání a proti němu především by měla školní praxe namířiti své úsilí. Už obecná škola a ještě více měšťanská musí žákům dáti pevné základy správné mluvy, učit je dobrým slovům a frázím a vymycovat z jejich řeči všechny chyby proti duchu jazyka. Tento úkol může arci vykonávat úspěšně jen takový učitel, který sám mluví jazykem čistým. Jinak se lehce může stát, že žáci právě od něho pochytí nesprávnosti, kterých v době před školou ani neznali. Autor našeho článku je jistě jedním z těch, kteří svůj úkol učitele češtiny pojímají vážně a svědomitě jej vykonávají, a přece se ukazují v jeho jazykové praxi nebezpečné slabiny. Lze z toho usuzovat, že stav jazykových vědomostí u našich učitelů češtiny není právě uspokojivý a že třeba i v tom nápravy. Přicházíme tak zase k té smutné zkušenosti, že celý systém našeho školství je ve vyučování jazyku mateřskému zařízen způsobem zcela nemožným. Naši učitelé češtiny na obecných, měšťanských i středních školách nemohou naučit své žáky mluvit správně česky, protože je samé tomu nikdo nenaučil a sami proto správně česky nemluví. Není nic platno naříkat nad tím, do nekonečna uvažovat ve vlasteneckých anketách, nebude-li zjednána radikální náprava v celém tomto systému. Proto také ani autor právě posouzeného článku nemá jenom sám odpovědnost za své chyby; je jednou z mnoha obětí špatného systému, jímž je zařízeno u nás všechno vyučování řeči mateřské.

DROBNOSTI.

BRÁTI MÍRU (V. M.). Výrazu *bráti* n. *vzíti míru* na boty, na šaty a pod. užívají naši obuvníci, krejčí i švadleny snad obecně o měření tělesných proporcí, které předcházejí před vlastním šitím obuvi nebo šatů. I v jiných oborech se vyjadřuje tímto rčením zjištění míry, t. j. velikosti, podle níž se má něco nového vyrobit, na př. v truhlářství, tesařství a pod. Význam jeho je tedy speciální, jako je tomu u výrazů technických vůbec. Takovéto obraty, které se vyskytují zpravidla jen v praktické mluvě odborné anebo v řeči lidové, nemívají dokladů v literatuře, a proto bývá velmi nesnadné zjišťovati jejich historii. Je možné, že dnešní význam rčení *bráti (vzíti) míru* vznikl podle obdobného výrazu německého *Mass nehmen*, ale stejně dobře se mohl vyvinouti i na půdě české. Významový okruh slova *bráti (vzíti)* je velmi široký, takže se ho může užít v nejrozmanitějších spojeních s významem původním i přeneseným. Gebauer v Slovníku stč. uvádí s. v. *bráti* dva doklady na rčení *bráti míru*, s jiným významem ovšem: hlavní město, od kterého jiná (města) mieru neb zprávu berú Lactifer Jana Vodňanského 105a (t. j. jeho vzorem se řídí, podle něho se spravují); berúcie každá (stúdev) mieřě dvě HusPost. 17a (t. j. vejdou se do ní dvě míry). Z těch příkladů je aspoň tolik vidět, že spojení těch dvou slov bylo v češtině možné odedávna. Pro jeho význam pak jsou obdoby i v jazycích jiných. Také Poláci říkají *wziąć*

(zdjąć) miarę na suknię, na buty; brać miarę długości, objętości (Sł. jęz. pol. s. v. *miara).* Ve francouzštině jsou běžné obraty *prendre les mesures d'une chambre* ‚vzíti míru pokoje', aby se podle ní upravily koberce, čalouny a pod., *prendre la mesure de qn* nebo po domácku *prendre mesure à qn* ‚vzíti někomu míru' na šaty, na obuv; také v opačném smyslu: *donner sa mesure* ‚dáti svou míru' (Hatzfeld-Darmesteter s .v. *mesure).* Srovnání s těmito příklady z jiných jazyků ukazuje k tomu, že byla přirozená možnost takového spojení a že se tedy i v češtině mohl výraz *bráti (vzíti) míru* vyvinouti docela samostatně. K tomu ukazuje konečně i ta neméně důležitá okolnost, že je to dnes výraz obecně český a zcela lidový a že si jazyk vedle něho nevytvořil jiného synonyma. Slovesa *změřiti, přeměřiti koho* a pod. nemají význam tak určitý, neboť mohou vyjadřovati i představy jiné (změřiti někoho, jak je vysoký, od hlavy k patě atd.). Podle zprávy prof. Machka užívá se na Hořicku ve vých. Čechách vedle rčení *vzíti míru* také prostého slovesa *poměřit:* poď sem, já tě poměřím (= vezmu ti míru na šaty), tak já si vás poměřím a pod. Zdá se však, že je to výraz vyskytující se jenom dialekticky (Kott 2, 733 jej uvádí také z Moravy). — Že výraz *bráti (vzíti míru)* může být domácí, ukazují i jeho lidové obměny metaforické, na př. *bere míru na buchty* (t. j. zívá; z nář. kladského citoval F. Oberpfalcer v NŘ. XII, 1928, 122), *už mu berou míru na rakev* (. j. je na umření), *vzal mu pořádně míru na kalhoty* (t. j. nařezal mu) a pod. Z toho ze všeho je vidět, že vyhýbat se těmto výrazům by bylo úplně zbytečné.

BRTNÍK (P. H.). Slovo *brtník* je původu velmi dávného. Základem jeho je slovo *brt* m. nebo *brť* f.; označovaly se jím duté stromy, v kterých si včely dělaly hnízdo. Metonymicky se pak přeneslo toto označení také na úly umělé: na Moravě na př. podle Kotta tak místy říkají úlu dosud. Slovo *brtník* znamenalo tedy včelaře, který sbíral v brtech med. Proto se dostalo jména *brtník* také medvědu, který slídil po medu lesních včel. Týž základ je také v četných českých i moravských jménech místních, na př. *Brtnice* (pův. *brtnice* = lesní včela), *Brtnička, Brtník, Brtná, Brtno, Brťov, Brty* a j. I některá příjmení pocházejí odtud, na př. *Brtnický, Brtník, Brtníček, Brtický* a pod.

KRKOVIČKA (L. P.). Domněnka pana tazatele, že by bylo lépe říkati *krkovice* nežli *krkovička,* je úplně správná. A není nesnadné nalézti pramen, z něhož pochází zdrobnění tohoto jména. Vstoupíme-li do uzenářského krámu a poručíme-li si na příklad 10 dkg *šunky,* dostaneme 10 dkg *»šunčičky« (»ták, tady je ta šunčička«),* místo *paštiky* dostaneme *paštičku,* také nám nabídnou *buřtíčky, jazýček, žebírko, ramínko* nebo *kolínko.* V tištěných reklamách se nabízí »sádlo z českých *prasátek«,* nikoli *prasat* (naproti tomu bývá sádlo z uherských nebo polských *bagounů).* Je to zvyk hostinských a obchodních principálů, užívati ve styku s kupujícím obecenstvem zdrobnělých názvů svého zboží. Užití deminutiva má zdůrazniti nikoli nepatrnou velikost, nýbrž výbornost nabízeného zboží, kupec má míti dojem, že na příklad ta *husička* ve chvalně známé restauraci pana X. Y. je přímo uměleckým kouskem jeho

kuchyně, chloubou jeho závodu, zvláštností bez konkurence, takže vážený host jí musí býti nadšen. Pozorovali jsme v Praze, že se i kupující obecenstvo přizpůsobuje tomuto zvyku. Žádají se *špekáčky,* nikomu nepřijde ani na mysl chtít vepřový *bok,* vždycky jenom *bůček,* a ovšem i *krkovičku.* Slovo *krkovice* v širokých vrstvách lidu téměř vymřelo. Řezníci však mezi sebou (když odbírají maso z jatek a pod.) užívají ještě názvů *bok, krkovice* atd. Máme tu zajímavý příklad toho, jak zdrobnělá jména, utvořená z příčiny čistě obchodní, pronikají z jistého prostředí do všech vrstev a že dokonce mohou zatlačiti i původní jméno nezdrobnělé, to jest že se v některých případech deminutivní význam zpravidla už ani necítí (u slov *bůček* a *krkovička).* Úkazy tohoto druhu nejsou v jazykozpytu neznámy. Podobným postupem vznikla v starých dobách na př. slova *slunce, srdce.* Přípona *-ce* měla tehdy platnost deminutivní, my však už toho necítíme a musíme zdrobnělé jméno utvořit přidáním nové přípony (o tom viz obšírný článek Oberpfalcrův v NŘ. XI, 1927, 97 n. a 125 n.).

POTULNÝ (F. G.). Toto slovo se v dějinách českého jazyka objevuje s významem dvojím, jejž nelze chápati jako přirozené rozdvojení významu původně jediného. V době starší nalézáme příslovce *potulně* o chování žen, s kterých koruna (t. ženská čest) »hanebně spadla«, které »nevědie, kam se děla, potulně chodie« (v Tkadlečkovi); bez dokladu má Jungmann heslo *potulnost* (pokornost, tichost), a podobné významy jsou posud ve východních krajích československých (*potulný* = stoulený, pokorný, tichý Kott 2, 827 z Ostravska, 7, 387 ze Slezska; o kravách zkrotlých, když se již po druhé vyhánějí, Bartoš, Dial. sl. 320; o záletníku po nočním milkování na seníku M. Urban, Živý bič 277). Dnešní význam (toulavý, chodící z místa na místo), známý dnes v Čechách (slovo lidové to však, jak se zdá, ani zde není), je asi z doby nové; Jungmann ho ještě nezná, ač pocházel ze středních Čech a žil v Praze, Kott je zapsal 1880 jako Douchův doplněk. Snad byl starší význam v Čechách pozměněn tak, že slovo *potulný,* jež patří k slovesu stč. *túliti sě* (nč. *tuliti se*) atd., lidovou etymologií bylo cítěno jako odvozenina slovesa *potulovati se.* Ale pravděpodobnější je, že staré slovo *potulný* v Čechách zaniklo a teprve v nové době vzniklo nové slovo téhož znění jako odvozenina slovesa *potulovati se.* Za slovo nesprávné je proto pokládati netřeba.

PROTILIST. (V. R.) O slovech složených s příponou *proti-* vykládala NŘ. už několikrát, podrobněji v 11, 192. Za správná možno z nich uznávat ta, jež vznikla z původního spojení jména s předložkou, na př. *protimyslný* (= co je proti mysli), *protivládní* (= co je proti vládě) a pod. Ale valná většina slov složených s předponou *proti-,* kterých se dnes užívá zvláště v obchodní a úřední mluvě, vznikla mechanickým napodobením německých slov, složených s předponou *Gegen-.* Kde máme výraz český, není třeba sahat k takovým nečeským složeninám, a proto na př. místo protislužba (něm. Gegendienst) píšeme správně odsluha, odsloužení, vzájemná služba,

místo protilehlý stačí protější, protivný, opačný, místo protistrana třeba říkat po česku protější nebo protivná strana, a pod. Slovo protilist je také nečeský překlad něm. Gegenschein a mohlo by se dobře nahraditi slovem *průpisek*. Nejčastěji se označuje tímto jménem potvrzení o dodávce, jež provází dodací list a »protilist«. Protože bývá text obou těch listin podobný, bývá pořizován »protilist« průpisem. Zdrobňovací přípona slova *průpisek* by tu měla tedy funkci, rozlišit *průpis* v obecném smyslu a *průpisek* ve smyslu užším. I to je v duchu našeho jazyka, neboť zdrobňovací přípony často rozlišují význam slov, na př. zápisky (= paměti) a zápisy (= poznámky vůbec), hodinka (na př. zvoniti hodinku někomu) a hodina, kohoutek (u ručnice) a kohout, plecko (druh masa) a plece, stánek (budka prodavače a pod.) a stan atd. Proto by se jistě jen doporučovalo, psáti místo nečeského protilist spíše *průpisek*, třebas i to je slovo docela nové. Význam potvrzení, který snad v něm zatím leckomu chybí, by se v něm vyvinul časem sám od sebe. Každé slovo má totiž ten význam, který usus se do něho vkládá. Vědí snad naši čtenáři o jiné náhradě za slovo »protilist«?

PŘISPĚVATEL (M. H.). Toto slovo je odvozeno od slovesa *přispívati*, které v staré době znělo *přispievati*. Podstatná jména tvořená příponou *-tel* mívají zpravidla kmenovou samohlásku krátkou, na př. ředitel od říditi, obyvatel od obývati, kazatel od kázati, dobyvatel od dobývati a pod. Proto se také v slově přispěvatel původní *ie* zkrátilo v *ě*, podobně jako v slově ředitel, příslušejícím k slovesu *řiediti*. Je tedy tvar *přispěvatel* původní a správný. V slově přispivatel vznikla samohláska *i* novým krácením z novočeského znění slovesa *přispívati*. Pravidla čes. pravopisu tohoto druhého tvaru vůbec nepřipouštějí, a právem, protože je to zbytečný a proto chybný novotvar.

STOPĚRUNTÍK (S. H.) — Jeden čtenář NŘ. se táže, jaký je smysl jména *Stopěruntík* (resp. *Stopěpuntík)*, kteréhožto pseudonymu užil, jak je nyní všeobecně známo, Petr Bezruč. Vydal brožurku hřímající proti některým násilím, kterých se (podle Bezruče) dopouštějí Češi z království na češtině moravské, a dále proti české zálibě v titulech. O této brožurce bylo v NŘ. obšírně referováno v VIII, 148—153. Jméno *Stopěruntík* se po prvé objevilo na této brožurce již zkomolené tiskovou chybou na *Stopěpuntík*, teprve později bylo opraveno. Klíč k pochopení výrazu Stopěruntík nám dávají poslední verše poslední básně Bezručových Slezských písní (objevují se teprve ve vydáních od r. 1919):

z bodláčí, z pokřivy nehezké,
z trní a ze slz byl uvit — (t. věnec mých písní)
já *sto Pieronów!* byl ze Slezské,
já jinak neuměl mluvit . . .

Sto Pieronów je asi takové zaklení jako naše *u sta hromů*. Poláci říkají na př. *by cię sto piorunów (pieronów) zabilo!* a mají sloveso *piorunować* s významem ‚proklínati'. Též v slovenštině *perun, peron, parom* značí ‚hrom'. Na Slovensku se také může říci *sto bohov sa do tebe páralo* (= sto hromů ať do tebe uhodí), z toho vzniklo docela i sloveso *stobohovať* ‚proklínati, klíti'. Podobně si Bezruč z výrazu *sto Pieronów* utvořil vlastní jméno *Stopěruntík*, jemuž zároveň dal hláskovou podobu českou.

ŠATY, KTERÉ BRUČÍ. Paní Pavla Buzková, spisovatelka románu Mlází, o němž přinesla Naše řeč referát v předešlém čísle, nás upozorňuje, že fráze ‚šaty na ní bručí', které se vytýkala strojenost, je v lidové mluvě na Novoměstsku (nad Metují) docela běžná. Také Kott (V, 1078) uvádí frázi ‚šatstvo na něm jen bručelo' z Rychnovska nad Kněžnou, s týmž významem jako v uvedeném románu (‚chodil upjatý'). Ovšem je podivné, proč se užívá představy bručení k vyjádření těsnosti, upjatosti. Personifikace šatů by nám nevadila, ta je docela běžná. Šaty pestré křičí, jasné se smějí, děravá bota zívá, šátek kouká z kapsy — to vše jsou metafory známé a lze je snadno pochopiti. Ale co má dělat bručení s těsností a upjatostí? Snad je tu nějaké matení slov podobného znění a různého významu. Možná, že by jasno přinesly doklady z jiných míst, kde by místo *bručeti* bylo sloveso jiné, které by představě upjatosti lépe vyhovovalo. Nevědí naši čtenáři o podobných dokladech?

VEJÍTI SE (14, 196). Podle zprávy p. J. Úlehly, řed. r. gymn. v Banské Bystrici, říká se v jeho rodišti, v Hruškách u Břeclavy na Moravě a v okolních vesnicích na Podluží místo *vejíti se*, obvyklého ve středních Čechách, *vlézt* (nikdy *vlézt sa*). Původní význam tohoto slovesa se však dobře cítí; řekne-li na př. někdo »to seno na hůru nevleze«, časem zaslechne žertovnou poznámku: »Pravdaže nevleze, mosíme ho tam dat«. V stejném významu se tam říká také *vdat sa:* »To sa tam nevdá (= nevejde); všecko sa nám to tam vdało; moc se tam teho nevdało«. *Vdat, vdáti (se)* se v tomto kraji významem nemate se spisovným slovesem *vdáti (se);* na Podluží se o vdavkách říká *vydat (sa),* jako namnoze i jinde na čs. východě (z Brány jazyků 593 vidíme na př., že Komenský znal vedle spisovného *vdáti [se]* i nářeční *vydati [se]). Vdáti* v onom nářečním smyslu znamená ‚dáti do něčeho'. I tento význam známe ze slovníků i odjinud, i z doby staré (tak na př. z bible Olomoucké Př. 11, 8 »spravedlivý vyproštěn bude a bude vdán hříšník na miesto jeho«); vězí zejména také v stč. právním termínu *vdánie,* o němž v. Brandlovo Glossarium 355 n. a Ottův Sl. n. 27, 87 *(vzdání);* při ‚vdání' dvě strany soudící se o nějaký majetek složily každá nějakou sumu peněz a strana, která prohrála, pozbyla i své sázky. Také jiné jazyky slovanské znají totéž sloveso v tomto významu. Sloveso *vdáti* v obojím významu slovanská etymologie pokládá zpravidla za sloveso jediné, t. za sloveso *dáti* složené s předl. *v'*. Nemáme za nemožné, že v slovese znamenajícím sňatek ženy vězí sloveso původně úplně jiné, jež teprve v jazycích slovanských splynulo

s oním slovesem složeným. V jaz. stind. je sloveso *vindatê* m. j. s významem ‚pojímá za ženu' (příč. trp. r. *vinnâ* znamená ‚vdaná') i náš tvar *vdána* by se hláskami úplně kryl se stind. příč. trp. r. *vidânâ* a byl by se mohl státi východištěm tvarů ostatních (*vdám* atd.). Nastalo-li v slovanských jazycích toto splynutí dvou sloves v sloveso jediné, stalo se to jistě v dobách prastarých. Tvary s předl. *vy-* m. *v-* (v čsl. nářečích východních, v ruštině, v polštině) jsou pozdější obměnou starších tvarů s počátečním *v'd-*, *vd*. Splynutí se složeninou slovesa *dáti* by vysvětlovalo také významový rozdíl mezi stind. slovesem *vindatê* (muž si bere ženu) a slovesem slovanským (ženu vdává na př. otec, žena se vdává).

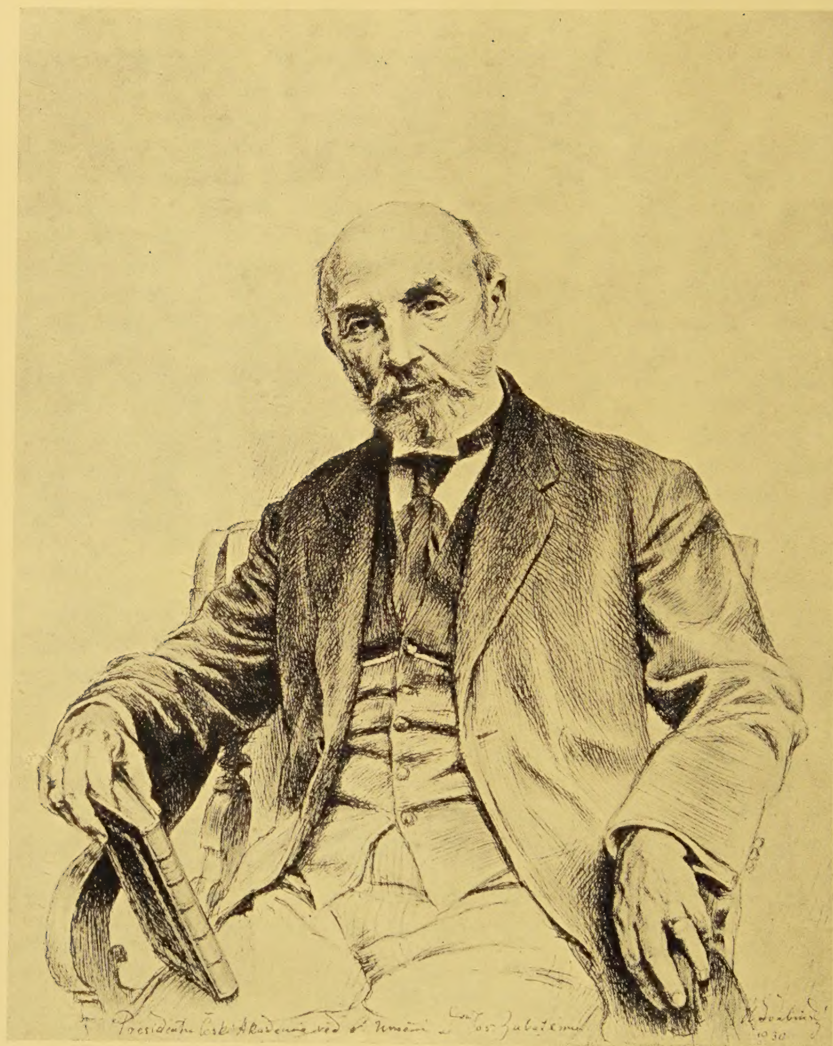
ZA V PÁNU ZESNULÉ (S. H.). Z tohoto jistě starého a dávno ustáleného rčení nelze ještě usuzovat, že bychom mohli i dnes skládati dvě předložky k jednomu jménu a psáti na př. *na ke zdi* postaveném žebříku, *z na náměstí* stojícího vozu (NŘ. 9, 233), ukazoval *na v dáli* blížící se kočár (1918 Baar, V růz. barvách 140) a pod. Rčení *modlitba za v Pánu zesnulé* je výraz ustrnulý, jemuž rozumíme už jen jako celku, stejně jako na př. složeným výrazům *z-po-nenáhlu, na-z-nak, na-z-paměť, na-do-smrti, na-přes-rok, za-v-čas* a pod., v nichž se nová předložka přidávala k hotovému už výrazu příslovečnému (nadosmrti = na + dosmrti atd.). Proto nám v něm také už nevadí onen zvláštní pořádek slov, který se nám jeví nepřirozeným všude jinde, na př. i v obdobném spojení *za ve válce padlé*. V starší době se ovšem najde tu a tam takovýto nepřirozený pořádek, zvláště v písemnostech, v kterých měl písař před sebou vzor latinský nebo německý. Tak čteme na př. ve Sněmech českých 1: J. M. nemalý počet z království uherského *po a při sobě* mají 101 (1526); *přes i proti* jmenovaného krále Ludvíka *pozůstalé vdovy* 236 (1527); je (král stavy) milostivě i otcovsky *k do pole tažení* ... napomenouti ráčil Sněmy č. 2, 88 (1547) a pod. Ale z takovýchto příkladů, i kdyby nebyly závislé na cizích vzorech, neplyne ještě nic pro dnešní usus. V starší době byla vůbec větší pestrost v užívání předložek než dnes. Mohly se opakovati i tam, kde bychom je dnes už zdvojiti nemohli, na př.: bez mého beze všeho zaslúženie Modl. 29a; do jedné vsi do Chlumka PulkR. 76a; aby své tělo vzdvihl na nebe na třetie Otc. 32b, a pod., viz Gebauer, Hist. ml. IV, 422 n. Některé předložky, které dnes klademe přede jméno, se mohly v starší době klásti také za ně, na př. boha dle (= pro boha), mnedle (= pro mne; odtud nč. *medle),* sebe miesto (= místo sebe) a pod. Mohla se předložka klást i mezi přívlastek a jméno, na př. božie dle lásky ApŠ. 150, nebo mezi negaci a přídavné jméno, na př.: mládenče, mluv jedno (= jenom) v svéj potřěbě, čím pak méně ne v své nebo ne u potřěbě ŠtítVyš. 29 (=v nepotřebě); jí bě ne do veselé Jid. 152 (nebylo jí do veselé, doslovně: bylo jí do neveselé), atd. Byl tedy usus předložkový v starší době jiný než dnes, a proto nelze se o něj opírati ve všem všudy. V nové češtině se řídí pořádek slov jejich přirozenou souvislostí; ve větě stojí vedle sebe ta slova, která smyslem patří k sobě anebo která jsou

spojena poměrem závislosti. Proto musí býti také předložka nezbytně u toho jména, k němuž náleží, a nesmí býti od něho odtržena slovem z jiné větné skupiny. Věty, které jsme uvedli nahoře, tedy musí zníti: na žebříku postaveném ke zdi; z vozu stojícího na náměstí; ukazoval na kočár blížící se v dáli. Jiný pořádek slov není v českém jazyce spisovném možný.

ZÁPOR (V. N.). Po slovesích *bránili, zapovídati, zakazovati, zapírati, zrazovati, stříci se* musí být v závislé větě sloveso záporné. Na př.: Otec bránil synovi, aby neutrácel peníze. Střezte se, abyste nevešli v pokušení. Zapovídám, aby se nikdo neodvážil do lesa. Hoch zapíral, že to neudělal. Zrazoval jsem ho, aby to nedělal, a pod. Na pohled se to snad zdá podivné, ale pochopíme snadno, proč tu musí být věta vedlejší záporná, proměníme-li si takovéto podřadné souvětí v souřadné, tak aby místo věty závislé byla řeč přímá, na př.: Zapovídám: »Nikdo se neodvažuj do lesa!« — Hoch zapíral: »Já to neudělal.« — Střezte se: » Nevcházejte v pokušení!« a pod. Z toho je vidět, že smysl té druhé věty je skutečně záporný, a ten musí být ovšem zachován i při změně spojení souřadného v podřadné. — Jinak je tomu u slovesa *nedovolovati*, které má podobný smysl jako *zapovídati* a pod. Po něm může být ve větě podřízené sloveso kladné nebo záporné, ale s různým významem. Ke kladným výrazům »dovoluji ti, abys tam chodil« a »dovoluji ti, abys tam nechodil« (t. j. nesmusíš tam chodit) mohou být záporné paralely: »nedovoluji ti, abys tam chodil« (t. j. nesmíš tam chodit) a »nedovoluji ti, abys tam nechodil« (t. j. musíš tam chodit). — Podobně je tomu u výrazů *nepochybovati, nemíti pochyby* a pod., u nichž je také možné dvojí pojetí. Věty »pochybuji, že přijdeš včas« a »pochybuji, že nepřijdeš včas« (t. j. myslím, že přijdeš včas; tato druhá věta se ovšem v praxi snad ani nevyskytuje, stejně jako obdobné věty uvedené výše, ale aspoň teoreticky takové věty možné jsou) mají smysl různý, a různý smysl mají i věty s řídícím slovesem záporným: »nepochybuji, že přijdeš včas« (t. j. jsem jist, že přijdeš včas) a »nepochybuji, že nepřijdeš včas« (t. j. jsem jist, že přijdeš pozdě). Byli jsme dotázáni, je-li správná věta: »Nemáme nejmenší pochyby, že bychom vám nemohli poskytnouti tytéž výhody jako jmenovaný závod zahraniční.« Podle toho, co tu bylo řečeno, není zápor ve vedlejší větě správný, chce-li se tím říci, že jim ona firma *může* poskytnouti tytéž výhody. Musí ta věta tedy zníti: »Nemáme nejmenší pochyby (o tom), že bychom vám mohli poskytnouti tytéž výhody jako jmenovaný zahraniční závod.«

ŽDÍMATI (14, 116 a 224). Čtenář Naší řeči nám oznamuje: U nás v Ohnišově na Opočensku se říká: *Vyžmi* (o prádle). Také *se žme* papír v zásuvce, kterou nelze pro nějakou překážku vytáhnout, nebo hřib nasáklý vodou při krájení. Příčestí je *vyžmul,* inf. je *vyžmout.* — V Jaroměři se říká *vyžmi* to prádlo z většího, t. j. jen povrchně. Jde-li o důkladné vyždímání, říká se *vyždímej,* a ne v y ž m i.

Odpovědný redaktor: prof. dr. Jiří Haller. — Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze I., Bílkova 17.

Zubatý